

**UPRAVLJANJE ZAŠTITOM PISANE BAŠTINE U
KNJIŽNICAMA – TEORIJSKE PRETPOSTAVKE**

**PRESERVATION MANAGEMENT OF WRITTEN HERITAGE IN
LIBRARIES – THEORETICAL FOUNDATIONS**

Maja Krtalić

Odsjek za informacijske znanosti
Filozofski fakultet, Sveučilište u Osijeku
mkrtalic@ffos.hr

Damir Hasenay

Odsjek za informacijske znanosti
Filozofski fakultet, Sveučilište u Osijeku
dhasenay@ffos.hr

Tatjana Aparac-Jelušić

Odjel za knjižničarstvo
Sveučilište u Zadru
taparac@unizd.hr

UDK / UDC 025.8.01

Izvorni znanstveni rad / Original scientific paper

Primljeno / Received: 12. 1. 2011.

Sažetak

Cilj je ovog rada pregledno izložiti teorijske pretpostavke vezane za zaštitu pisane baštine u knjižnicama i naglasiti pritom važnost i ulogu upravljanja zaštitom. Sustavan i sveobuhvatan pristup problematici zaštite uključuje razumijevanje i definiranje svrhe i ciljeva zaštite, načela koja leže u temelju svih aktivnosti zaštite, nazivlja i metodologije te okvira u kojima se zaštita provodi – strateških, ekonomskih,

pravnih, institucionalnih i drugih. Upravo se takav sveobuhvatan pristup, objedinjen pogledima iz različitih vidova zaštite, u potpunosti ostvaruje kroz upravljanje zaštitom. Upravljanje zaštitom moguće je definirati kao sustavnu i planiranu organizaciju osoblja i novčanih sredstava te potrebnih aktivnosti kako bi se osigurala trajnost i dostupnost građe, u skladu s poslanjem određene ustanove. U radu se problematizira pet temeljnih vidova upravljanja zaštitom te propituje mogućnost njihove primjene u planiranju i organizaciji zaštite, što u konačnici vodi prema učinkovitom upravljanju zaštitom pisane baštine u knjižnicama.

Cljučne riječi: zaštita, upravljanje zaštitom, pisana baština, knjižnice

Summary

The paper presents theoretical overview of written heritage preservation issues with an emphasis on preservation management. Systematic and comprehensive approach to preservation issues includes understanding and defining preservation aim and purpose, preservation principles, terminology and methodology as well as frameworks in which preservation is conducted such as strategic, economic, legal, institutional and other. Such comprehensive approach is implemented in preservation management. Preservation management can be defined as a systematic and planned organization of human and financial resources and other infrastructure and activities necessary to insure longevity, welfare and usability of library materials, according to the specific mission of the institution. The paper analyzes five aspects of preservation management and examines the possibility of their use in planning and organizing preservation activities.

Keywords: preservation, preservation management, written heritage, libraries

1. Uvod u problematiku zaštite

Zaštita pisane baštine u knjižnicama naizgled je jednostavno i (samo)razumljivo područje, no dublje i sveobuhvatnije razmatranje ove problematike otvara niz pitanja koja proizlaze iz njenih različitih postavki: društvenih, korisničkih, materijalnih i sl. Proučavanje opsežne problematike zaštite pisane baštine u knjižnicama nužno je stoga započeti određivanjem nekoliko ključnih pojmova i njihovih (su)odnosa, prije svega pojma zaštite kao i pojma pisane baštine te odgovaranjem na temeljna pitanja zašto štititi, što zaštititi, tko vodi zaštitu, gdje se građa štiti, kada se štiti, kako se štiti i naposljetku, za koga se štiti i sl.

Zaštita je u svojoj biti snažno povezana s kulturološkom i društvenom vrijednošću povijesti i identiteta, kulture i baštine, te je preduvjet njihova očuvanja i prenošenja budućim naraštajima. UNESCO ističe otvoreni koncept baštine koji odražava ne samo prošlu, nego i sadašnju živuću kulturu i usmjera pritom pozornost ne samo na ljudsko društvo, njegove tradicije i izričaje, nego i na informacijske, društvene i filozofske sustave na kojima se stvaralaštvo temelji.¹ Razmatranje o svrsi zaštite isprepliće se s paradoksom zaštite i vrijednosti zaštite. Paradoks zaštite leži u odnosu očuvanja i korištenja koji su jedno prema drugome u osnovi proturječni. Vrijednost zaštite određena je vrijednostima koje društvo dobiva zaštitom građe, kao što su baštinska, povijesna, moralna, vrijednost identiteta i sl.²

Pisana kulturna baština prevladavajući je oblik kulturne baštine koji ostaje zabilježen na različitim materijalnim nositeljima. Dok je kulturnu baštinu relativno jednostavno definirati kao plod ljudskog znanja i umijeća koje se kumulativno nadograđuje kroz povijest i prenosi na različite načine, od usmenog prijenosa do prvih nastojanja da se ostavi pisani trag, pisanu je baštinu teže definirati. Baština je dakle, po definiciji, određena zbirka jedinica u bilo kojem obliku (objekti, zamisli, osjećaji, usmena predaja, materijalni objekti, pisani tekst itd.) koja je stvorena u prošlosti bilo s namjerom da se očuva za budućnost, bilo da je stvorena za kratkoročnu upotrebu, a naknadno procijenjena kao nešto što je možebitno vrijedno budućim naraštajima. Tradicionalno gledajući, pisana baština odnosi se na djela zabilježena rukom ili tiskom, dakle na rukopise i/ili knjige. Međutim, ako se pisana baština može definirati kao ljudski izričaj u vidu pisma zabilježen na kojemu mediju, onda se pod tim pojmom može razumijevati da je taj izričaj zabilježen i na nekom drugom mediju osim papirnog, dakle vrlo široko i (pre)općenito. Pisana baština dakle, uobičajeno se promatra kao skup jedinica koje u sebi sadrže baštinsku vrijednost, a pohranjene su na papiru. Tako shvaćena pisana baština predmet je našeg razmatranja.

Općenito gledajući, svrha je zaštite pisane baštine sačuvati ju u njenom izvornom obliku i zadržati njenu prvotnu zadaću, dakle čitljivost, upravo zato da bi bila upotrebljiva za korisnike. Gledano s korisničke strane, svrha je zaštite pisane baštine očuvati neku jedinicu građe za buduće naraštaje, što podrazumijeva trajno čuvanje. S druge strane, nešto se može očuvati ako za

¹ Usp. UNESCO Culture Section. The different types of cultural heritage, 2006 [citirano: 2010-11-20]. Dostupno na: <http://portal.unesco.org/culture/en/>

² Usp. Smith, Abby. Valuing preservation. // *Library Trends* 56, 1(2007), 4-25 i Cloonan, Michele. The paradox of preservation. // *Library Trends* 56, 1(2007), 133-149.

njegovim očuvanjem postoji potreba, što znači da će se takva građa prestati čuvati kada za njom potreba ne bude iskazana. Međutim, na koji je način moguće procijeniti hoće li neka jedinica imati trajnu vrijednost i za buduće naraštaje, odnosno hoće li budući naraštaji imati potrebu za nekom jedinicom građe za kojom danas možda ne postoji potreba pa se ne čuva? Ne postoji jednostavan odgovor na ovakva pitanja, ali se jasno nameće potreba uspostavljanja i definiranja preciznih mjerila vrednovanja i odabira građe za zaštitu. Dakle, jasno je da se građa štiti da bi ju se moglo koristiti i to je prvotna svrha koja treba biti temelj svih aktivnosti zaštite.

Na osnovi ovako definiranog konteksta, razumljivo je da se građa štiti za korisnike sa svrhom njezine dugotrajne uporabe. Zaštićuje se pritom od svih onih čimbenika (uzročnika, uzroka) oštećenja koji će izazvati različite vrste oštećenja te time umanjiti mogućnost njenoga trajnog korištenja. Radi se pritom o vanjskim čimbenicima, npr., vlazi, toplini, atmosferskim i krutim zagađivačima, svjetlosti, biološkim organizmima, ali i nepredviđenim okolnostima izazvanim djelovanjem čovjeka ili prirodnim katastrofama. S druge pak strane, postoji niz unutarnjih čimbenika propadanja koji proizlaze iz značajki i svojstava materijala.

Kada se pokuša ponuditi odgovor na pitanje tko štiti građu i kako to treba učiniti, odgovori često postaju manje jasni i razumljivi. Zaštita građe odgovornost je svakoga tko je na neki način s njom u dodiru. Definicija kaže da knjižnice građu prikupljaju, čuvaju i daju na korištenje, stoga je neupitno da odgovornost za zaštitu leži na knjižnicama, nevezano o kojoj se vrsti ili sadržaju fonda radi. No, odgovornost za zaštitu ne može i ne treba biti samo puštena knjižnicama. Ako zaštitu promotrimo kao aktivnost koju je potrebno usustaviti, planirati i organizirati u širem kontekstu, govorimo o odgovornosti za zaštitu na nacionalnoj pa i međunarodnoj razini. Tu razinu zaštite možemo nazvati strateškom i ona obuhvaća aktivnosti pokretanja projekata, predlaganja inicijativa, poticanja i organizacije obrazovanja i poučavanja stručnjaka za zaštitu i sl.³ Nadalje, postoji tzv. tehnička razina zaštite koja se odnosi na primjenu metoda i tehnika zaštite, ali i istraživanja specifičnosti materijala i čimbenika koji ih ugrožavaju. Treća je razina tzv. operativna i podrazumijeva probleme i aktivnosti za koje su odgovorni informacijski stručnjaci

³ Usp. Hasenay, Damir; Maja Krtalić. Dostupnost i očuvanje informacija – što znači pouzdano i dugoročno? // 12. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredila Sanjica Faletar Tanacković. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009. Str. 3.

koji svakodnevno skrbe o prikupljanju, čuvanju, pohrani i organizaciji informacija. Za dobru i učinkovitu organizaciju zaštite neobično je važno da su aktivnosti na ovim razinama stalno u interakciji i da se isprepliću. Naime, aktivnosti samo na jednoj razini, bez prethodno spomenute interakcije, obično rezultiraju tek djelomičnim rješenjima uz neracionalno trošenje sredstava.

Zaštita knjižnične građe, uz razumijevanje temeljnih pitanja zašto i od čega ju štitimo te tko se bavi zaštitom, podrazumijeva i uspostavljanje jasnih veza s poslanjem, zadaćom, okvirima i poslovanjem ustanove unutar koje se zaštita provodi. Jasnoća svrhe i zadaće ustanove rezultira jasnoćom vrijednosti i svrhe građe u trenutku njene nabave, a to pak rezultira jasnoćom u izboru mjera zaštite koje će se kasnije primijeniti. S druge strane, profili i očekivanja korisnika neke ustanove te zahtjevi za određenom vrstom građe mogu motivirati aktivnosti zaštite i utjecati na odluke o metodama zaštite.

Da bi se zaštita razumjela na ispravan način, osim njene svrhe, potrebno je poznavati i nazivlje koje se upotrebljava u tom kontekstu te razumjeti značenje i odnos pojedinih pojmova. Temeljni pojmovi koji se javljaju u ovoj problematici su zaštita, konzervacija i restauracija. Definicije pojmova zaštita, konzervacija i restauracija vremenom su se mijenjale.⁴ Suvremena definicija ovih pojmova upućuje na to da zaštita "(...) obuhvaća sva upravna, administrativna i kadrovska pitanja bitna za čuvanje i dobrobit knjižničnih zbirki,

⁴ Osamdesetih godina 20. stoljeća konzervacija je bila sveobuhvatan pojam koji je uključivao pregled i procjenu jedinica građe te zaštitu koja se definirala kao "mjere koje se poduzimaju da se uspori propadanje nadzorom okruženja ili aktivnosti koje se poduzimaju na strukturi jedinice". Restauracija se definirala kao "aktivnost koja se poduzima da bi se oštećenu jedinicu vratilo u izvorni oblik s minimalnim promjenama estetskog i povijesnog integriteta". Ritzenthaler, Mary Lynn. *Archives and manuscripts : conservation : a manual on physical care and management*. Chicago: Society of American Archivists, 1983. Str. 9. Citirano prema: Harvey, Ross. *Preservation in libraries : principles, strategies and practices for librarians*. London : Bowker-Sauer, 1993. Str. 5. Devedesetih godina 20. stoljeća ti se pojmovi shvaćaju drugačije pa je zaštita sveobuhvatan pojam dok su konzervacija i restauracija specifični pojmovi koji se tumače u odnosu na određene objekte ili opsežnost postupaka koji se provode na određenoj jedinici građe. Restauracija tada podrazumijeva veće promjene izvršene na jedinici građe, konzervacija minimalne, a zaštita nikakve. Usp. Clarkson, Christopher. *Conservation priorities : a library conservator's view*. // *Conservation of library and archival materials and the graphic arts* / ed. by Guy Petherbridge. London : Butterworths, 1987. Str. 235-236. Citirano prema: Harvey, Ross. *Nav. dj.* Str. 6. Nadalje, razlika u pojmovima uspostavljala se tako da se u zaštiti koriste različite strategije za očuvanje intelektualnog sadržaja, dok je cilj konzervacije očuvati konkretnu materijalnu jedinicu. Usp. Grimwood-Jones, Diana. *Preservation*. // *British librarianship and information work 1981-1985*. Sv. 2. London : Library Association, 1988. Str. 270. Citirano prema: Harvey, Ross. *Nav. dj.* Str. 6.

uključivši pohranu i čuvanje građe u spremištima, kadrovsku politiku te postupke, tehnike i metode čuvanja knjižnične i arhivske građe i informacija koje one sadrže”.⁵

Pod pojmom konzervacije podrazumijevaju se “(...) određeni postupci koji se provode radi usporavanja propadanja i produljenja trajnosti predmeta izravnim djelovanjem na njegova fizikalna ili kemijska svojstva”.⁶ Restauriranje knjižnične građe i arhivskog gradiva kao prevladavajućeg dijela pisane baštine vrlo je zahtjevan i složen postupak koji se može definirati kao svaki zahvat koji, uz poštivanje konzervatorskih načela te na osnovi prethodnih spoznajnih istraživanja svih vrsta, nastoji, u granicama mogućeg, vratiti objektu njegovu relativnu čitkost i, gdje je to potrebno, uporabu. Potrebno je razumjeti i odnos između nekoliko općenitih pojmova koji se često koriste kada je riječ o zaštiti knjižnične građe. U prvom redu, to se odnosi na pojmove kao: koncept, pristup, metoda, tehnika i postupak. Ovo razumijevanje nema samo terminološko-jezičnu važnost, nego je bitno i za uspostavljanje svojevrstne hijerarhije u planiranju i provođenju zaštite.

Koncept valja promatrati kao opću zamisao u izvođenju zaštite. Primjerice, može se razlikovati koncept zaštite materijalnog nositelja informacije (izvornika) i koncept zaštite sadržaja neovisno o materijalnom nositelju. Pristup pak valja razumjeti kao osmišljeni način organizacije aktivnosti zaštite unutar pojedinog koncepta. Tako se npr., unutar koncepta zaštite izvornika razlikuje preventivni i korektivni pristup. Pritom, preventivni pristup okuplja sve one aktivnosti koje će pridonijeti prevenciji oštećenja i propadanja knjižnične građe, dok korektivni pristup uključuje sve one aktivnosti koje oštećenoj knjižničnoj građi vraćaju prvobitnu ulogu i/ili sprječavaju njeno daljnje propadanje. Razumijevanje pojmova koncepta i pristupa zaštite knjižnične građe važno je u kontekstu planiranja i provođenja aktivnosti na svim razinama. Sljedeći dio ove ‘terminološke vertikale’ je pojam metode zaštite knjižnične građe. Unutar određenog koncepta i pristupa zaštititi knjižnične građe, metode treba promatrati kao konkretne i definirane mjere koje se poduzimaju pri ostvarivanju ciljeva zaštite i u tom kontekstu ih ovdje promatramo, za razliku od općeg konteksta unutar kojega metoda predstavlja način ili put (znanstvenog) traženja rješenja. Primjena određene metode zaštite knjižnične građe prvenstveno je povezana s tehničkom i donekle operativnom razinom. Pojam

⁵ IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom / sastavio i uredio Edward P. Adcock u suradnji s Marie-Theresom Varlamoff i Virginiom Kremp. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003. Str. 9 i 11.

⁶ Isto. Str. 7.

tehnike i postupka zaštite knjižnične građe treba razumjeti kao jasno definirane i determinirane izvedbene korake u provedbi određene metode zaštite.⁷ Neučinkovita i djelomična zaštita knjižnične građe najčešće je rezultat krivog poimanja i tumačenja određenih aktivnosti, što rezultira neučinkovitim i neracionalnim iskorištavanjem sredstava te izostankom željenog rezultata zaštite.

Ovo uvodno razmatranje o problematici zaštite i preduvjetima za njeno razumijevanje može se zaključiti tvrdnjom da se zaštita učinkovito provodi ukoliko je građa dostupna i očuvana, pouzdana i trajna u najširem smislu tih pojmova. Da bi se postigao taj krajnji cilj, nužno je dobro planiranje i koordinacija svih aktivnosti u prostoru i vremenu te je u tome uloga upravljanja zaštitom ključan element.

2. O razvoju i ulozi upravljanja zaštitom

Način na koji se upravljanje zaštitom pojavilo u literaturi i promjene koje su iz toga proizišle moguće je promotriti iz pregleda razvoja ove problematike. Iako se problematikom zaštite građe bavilo i u ranijim razdobljima,⁸ ona se u knjižničarstvu i srodnim disciplinama počinje sustavno razmatrati 1950-ih godina kada se intenzivira objavljivanje stručne literature i izdvajaju problemi najčešće vezani uz praktične potrebe ustanova koje skrbe o pisanoj baštini.⁹ U 1960-im godinama financirano je nekoliko značajnijih istraživanja o zaštiti i propadanju knjiga tiskanih na kiselom papiru. Poplava rijeke Arno u Firenzi 1966. godine i šteta koja je time nastala u Središnjoj nacionalnoj knjižnici

⁷ Hasenay, Damir; Maja Krtalić. Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe. // *Libellarium* 1, 2(2008), 209.

⁸ Neki od najstarijih zapisa koji se bave tematikom zaštite papira i knjiga potiču još iz antike, primjerice djela Vitruvija, *De architectura* iz 1. st. pr. Kr. te djela rimskog pisca Plinija Starijeg iz 1. st. *Naturalis historiae* i *Ab urbe condita*. U 13. stoljeću Richard de Bury piše djelo *Philobiblon*. U 14. i 15. stoljeću počeci su uspješnog restauriranja uveza i listova te čuvanja građe od daljnjeg propadanja. U 18. stoljeću Gaetano Volpi piše *Razna korisna uputstva neophodna ljubiteljima dobrih knjiga*. Chantal, oko 1785. godine objavljuje pionirski rad na primjeni kemijskih postupaka u restauriranju. Godine 1888. William Blades izdaje knjigu *Neprijatelji knjiga*. U 19. stoljeću počele su se održavati konferencije posvećene problematici zaštite. U 20. stoljeću problematika zaštite se intenzivira, nažalost, često kao posljedica djelovanja katastrofa većih razmjera kao što su požari, potresi, poplave i ratna razaranja. Usp. Harvey, Ross. Nav. dj. Str. 19.

⁹ Usp. *Library Trends* 4, 3(1956) i Barrow, William James. *Deterioration of book stock, causes and remedies : two studies on the permanence of book paper conduct*. Richmond : Virginia State Library, 1959.

pridonijela je razvoju novih tehnika i metoda u restauraciji i konzervaciji, kao i planiranju mjera zaštite građe u slučajevima katastrofe. U 1970-im godinama uočljiva je povećana aktivnost u različitim područjima kao što su usavršavanje i razvoj novih metoda i tehnika zaštite građe, osmišljena pouka i obrazovanje konzervatora i knjižničara, uspostavljanje programa zaštite u pojedinačnim knjižnicama, bolja suradnja i objedinjavanje aktivnosti u području zaštite kao i intenzivnije znanstveno istraživanje ove problematike. U 1980-im godinama objavljena su dva ključna izvještaja koji su skrenuli pozornost na opseg problema propadanja građe kao i na poimanje i preuzimanje odgovornosti za zaštitu građe.¹⁰ Krajem tog desetljeća IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) je pokrenula poseban program aktivnosti u području zaštite i konzervacije poznat po skraćenici PAC (IFLA Core Activity on Preservation and Conservation), a u Sjedinjenim Američkim Državama osnovana je Komisija za zaštitu i pristup (Commission on Preservation and Access).¹¹ Uočljivo je kako se dugo vremena zaštitom smatralo rutinsko preuvezivanje knjiga, restauracija i konzervacija pojedinačnih primjeraka, najčešće stare i vrijedne knjižnične građe, koja se odvijala u nekoliko specijaliziranih laboratorija. Istraživanja koja su provedena, bila su prije svega usmjerena prema istraživanju svojstava i trajnosti papira na kojemu je građa tiskana. Značajnije promjene i pomaci uočljivi su 1990-ih godina kada se zaštitu građe pristupa sveobuhvatnije i kada se provodi niz raznovrsnih aktivnosti kao što su primjerice nacionalni planovi zaštite te nacionalni programi preformatiranja. Te su aktivnosti popraćene sve većim izborom komercijalnih usluga u području zaštite, napretkom u tehnologiji te osobito porastom raznovrsnih istraživanja u području zaštite kao i većim mogućnostima izobrazbe. Posljednje desetljeće dvadesetog stoljeća razdoblje je u kojemu se intenzivno promišlja o upravljanju zaštitom. Početkom 21. stoljeća otvaraju se stručna i znanstveno-istraživačka pitanja vezana uza zaštitu digitalnih dokumenata, zbirki i usluga, što za posljedicu ima postavljanje problematike upravljanja zaštitom u digitalnom okruženju u središte interesa stručnjaka i znanstvenika iz različitih disciplina. Pomnijim proučavanjem objavljene literature u posljednja dva desetljeća može se uočiti da se problematika zaštite sve intenzivnije proučava te “stalno razvija

¹⁰ Usp. Ratcliffe, F. W. Preservation policies and conservation in british libraries : report of the Cambridge University library conservation project. Boston Spa : British library, 1984. i Brittle books : report of the Committee on Preservation and Access. Washington : Council on Library resources, 1986.

¹¹ Usp. IFLA [citirano: 2010-12-22]. Dostupno na: <http://www.ifla.org> i CPA [citirano: 2010-12-22]. Dostupno na: <http://www.clir.org>.

i na rubu je revolucije”.¹² Međutim, rasprava potaknuta člankom N. Bakera 2001. godine¹³ stavila je pred knjižnice i arhive potrebu povećane prisutnosti u javnosti, poučavanja i osvješćivanja, ali i redefiniranje mjerila odabira za zaštitu. M. Cloonan tada poziva na kritičko preispitivanje struke i uloge stručnjaka za zaštitu. Dok su neki autori mišljenja da je zaštita dovoljno dugo prisutna u poslovanju knjižnica te je razvila svoju povijest, metodologiju, niz subspecijalnosti, pa čak i filozofske škole,¹⁴ Cloonan takvo mišljenje osporava dokazujući kako je zaštita više od niza tretmana i treba ju promatrati u općem kontekstu kulturne baštine. Pritom ističe da je interes javnosti ključan ako se zaštititi i očuvanju baštine želi dati prvenstvo.¹⁵ Raspravljajući o promjenama, odnosno preoblikovanju načela zaštite, P. Conway¹⁶ ističe da u temelju zaštite leže načela dugotrajnosti, selekcije, kvalitete, cjelovitosti i pristupa. Oni su nužni u zaštiti bilo koje vrste građe, no danas su nešto preoblikovani jer je došlo do promjene žarišta u zaštiti, s obzirom na promjene u tehnološkom okruženju. Te su promjene utjecale i na promjene u korisničkom ponašanju, kao i na promjene u društvenoj ulozi knjižnica. U tim se referencama odražavaju promjene kako u praktičnoj izvedbi, tako i u razvojnim fazama znanstvenog proučavanja zaštite. Iz svega ovoga vidljivo je da se upravljanje zaštitom kao odgovor na potrebu sveobuhvatnog pristupa zaštiti pojavilo tek nakon niza djelomičnih pristupa rješavanju problema proizišlih poglavito iz potreba za rješavanjem praktičnih pitanja. Može se reći da je upravljanje zaštitom “evoluiralo” objedinjavanjem jednostavnijih djelomičnih pristupa zaštiti koji nisu donosili željena rješenja. Valja zapaziti vrlo slično stanje koje se ponavlja s problematikom zaštite digitalnih dokumenata, gdje se također krenulo

¹² Croft, JeanAnn. The preservation evolution : a review of preservation literature, 1999-2001. // *Library Resources and Technical Services* 47, 2(2003), 59-71.; Usp. i Jones, Maralyn. More than ten years after : identity and direction in library preservation. // *Library Resources and Technical Services* 35, 3(1991), 294-306.; Drewes, Jeanne. A widening circle : preservation literature review, 1992. // *Library Resources and Technical Services* 37, 3(1993), 315-322.

¹³ Usp. Baker, Nicholson. *Double fold : Libraries and the assault on paper*. New York : Random House, 2001.

¹⁴ Usp. Jordan, Sophia. A review of the preservation literature 1993-1998 : the coming of age. // *Library Resources and Technical Services* 44, 1(2000), 4-20.

¹⁵ Usp. Cloonan, Michelle. *W(h)ither preservation?* // *Library Quarterly*, April 2001, 239.

¹⁶ Conway, P. Transformation of preservation principles. // *Handbook for digital projects : a management tool for preservation and access* / ed by Maxine K. Sitts. Andover, Massachusetts : Northeast Document Conservation Center, 2000. Str. 22-27 [citirano: 2010-11-12]. Dostupno na: <http://www.nedcc.org/resources/digitalhandbook/dman.pdf>

od pojedinačnih pristupa i primjena metoda, da bi se danas sve intenzivnije pristupilo redefiniranju koncepta zaštite digitalnih dokumenata uz naglasak na ključnu ulogu upravljanja njihovom zaštitom.

Kada se pak osvrnemo na povijesni razvoj i bavljenje problematikom zaštite u Hrvatskoj, uočavamo da se promišljanjem zaštite stručnjaci počinju baviti 50-ih godina 20. stoljeća. Sustavan rad na konzervaciji i restauraciji počinje 1954. godine kada je osnovan Središnji laboratorij za konzervaciju i restauraciju pri Hrvatskom državnom arhivu (HDA).¹⁷ Vidljivo je da se razvoj struke prati gotovo od samih početaka budući da se prvi konzervatorski laboratoriji koji u svojem radu primjenjuju znanstvene metode utemeljuju u svijetu oko 1900. godine, a konzervacija je službeno priznata strukom 1950. godine, utemeljenjem Međunarodnoga instituta za konzervaciju.¹⁸ Godine 1955. izrađen je hrvatski stroj za restauriranje metodom laminacije, "Impregnator". U to vrijeme počinje se izdavati i stručna literatura.¹⁹ Iz pregleda zastupljenosti tematike zaštite u hrvatskoj stručnoj literaturi uočljivo je da najviše radova objavljenih u stručnoj periodici govori o restauriranju i konzerviranju knjiga i dokumenata, a zatim općenito o čuvanju i zaštiti građe. Najviše se pisalo u 1960-im i 1980-im godinama, a zamjetno je da malo autora piše o toj tematici. U 1990-im godinama u područje zaštite ulazi tematika obilježena zaštitom kulturne baštine tijekom i nakon ratnih razaranja. Vidljivo je da se od 1950-ih do 1970-ih godina pratilo svjetske trendove i s tim u skladu radilo najviše na tehničkoj razini zaštite građe. Nakon tog vremena može se zamijetiti izostanak u praćenju razvoja i trendova u području zaštite sve do vremena u kojemu se intenzivno pojavljuje digitalizacija sa svim prednostima i nedostacima koji su se uslijed toga pojavili u području zaštite. Dakle, o upravljanju zaštitom u Hrvatskoj se stručnoj i znanstvenoj literaturi nije pisalo. Time je izostala primjena važnih spoznaja i primjera dobre prakse kada se radi o problematici upravljanja zaštitom i svega onoga što je u nju uključeno.

¹⁷ Usp. Mušnjak, Tatjana. Četrdeset godina konzervacije i restauracije u Hrvatskom državnom arhivu. // Arhivski vjesnik 38(1995), 197-215.

¹⁸ Usp. Pilipović, Dubravka. 50 godina rada Središnjega laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskoga državnog arhiva, Zagreb, 17. prosinca 2004. // Arhivski vjesnik 48(2005), 211-212.

¹⁹ Usp. Čučković, Dana. Čuvanje i zaštita knjiga u knjižnicama. Zagreb : Kultura, 1956. i Dadić, Vera; Eleonora Sarić. Osnove zaštite bibliotečne građe. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1973.

3. Vidovi upravljanja zaštitom i mogućnost njihove primjene u planiranju i organizaciji zaštite

Upravljanje zaštitom ima svoje korijene u upravljanju kao ekonomskom pojmu te u svojoj biti ima istu svrhu kao i upravljanje bilo kojim drugim postupcima, objektima, financijama i sl., a to je najučinkovitije iskorištenje sredstava kako bi se postigli zadani ciljevi i poboljšala izvrsnost. Upravljanje zaštitom pisane baštine u knjižnicama sustavna je i planirana organizacija osoblja i novčanih sredstava te potrebnih aktivnosti kako bi se osigurala trajnost i dostupnost građe u skladu s poslanjem određene ustanove.²⁰ Ono obuhvaća niz različitih vidova, koje je moguće proučavati i analizirati kao zasebnu cjelinu jer pridonose očuvanju pisane baštine na određeni način, ali tek zajednički “upravljaju” zaštitom pisane baštine. Te je vidove moguće razložiti na više načina. Pristup koji je odabran u ovom radu temelji se na okvirima unutar kojih se zaštita provodi – državnim, institucionalnim, društvenim, kulturološkim, te – ekonomskim sredstvima i osobljem, uključujući znanja i kompetencije. Polazi se od pretpostavke da je zaštita složen postupak koji je potrebno pomno planirati slijedeći strateške nacionalne ciljeve i poslanje pojedine ustanove te da takvo planiranje treba biti utemeljeno na suvremenim teorijskim spoznajama u području zaštite. Također, pretpostavlja se da zaštita mora biti usklađena s ekonomskim i pravnim okvirima unutar kojih djeluje neka ustanova, s naglaskom na prevladavanje ograničenja koja iz toga često proizlaze. Obrazovni vid u upravljanju zaštitom osobito je važan jer obrazovanje na različitim razinama pridonosi najučinkovitijoj zaštiti, od specijaliziranoga stručnog obrazovanja, uključivanja znanja o zaštiti u kurikulum obrazovanja informacijskih i drugih stručnjaka, osposobljavanja osoblja za aktivnosti manjeg stupnja složenosti, do poučavanja korisnika o pravilnom rukovanju i postupanju s građom pohranjenom u informacijskim ustanovama koje skrbe o pisanoj baštini. Kako je ova građa temelj svih aktivnosti zaštite, rukovanje njome u (naj)širem smislu ovoga pojma čini središte upravljanja zaštitom i odnosi se na niz aktivnosti koje se provode na konkretnim jedinicama građe i zbirkama. Tu se polazi

²⁰ Za dodatnu literaturu o upravljanju zaštitom usp. *Preservation management for libraries, archives and museums* / ed. by G. E. Gorman and S. J. Shep. London : Facet Publishing, 2006. ; *Managing preservation for libraries and archives : current practice and future developments* / ed. by John Feather. London : Ashgate, 2004.; *Preservation: issues and planning* / edited by Paul N. Banks and Roberta Pilette. Chicago, London : American Library Association, 2000. ; Cloonan, Michele. *Organizing preservation activities*. Washington : Association of Research Libraries, 1993. ; Darling, Pamela. *Preservation planning program : an assisted self-study manual for libraries*. Chicago : Association of Research Libraries, 1993.

od pretpostavke da je za njihovu učinkovitost nužno (ras)poznavati svojstva, specifične zahtjeve, postojeća i moguća oštećenja građe te ukupno stanje fonda. Naposljetku, pretpostavlja se da je plod zaštite očuvanje informacije koja treba biti od značenja i primjenjiva u različitim područjima kulturnog i društvenog okruženja. Imajući u vidu navedene pretpostavke, upravljanje zaštitom sastoji se od pet ključnih vidova:

1. strateško-teorijski vid – uključuje planiranje na strateškoj razini, izradu programa, planova i politike zaštite na nacionalnoj razini i razini ustanove, temeljeno na suvremenim teorijskim spoznajama o zaštiti građe i praćenju primjera dobre prakse;
2. ekonomsko-pravni vid – uključuje upravljanje dostupnim novčanim sredstvima i iznalaženje dodatnih sredstava za provođenje redovitih i izvanrednih aktivnosti zaštite, praćenje postojećih zakona, pravilnika i standarda te djelovanje u skladu s njima, kao i utjecanje na donošenje novih ili izmjenu postojećih pravnih dokumenata;
3. obrazovni vid – uključuje definiranje potrebnog korpusa znanja, poučavanje osoblja za provođenje redovitih aktivnosti zaštite te po potrebi osposobljavanje za specifične aktivnosti zaštite, uključivanje znanja o zaštiti građe u kurikulum obrazovanja informacijskih stručnjaka, poučavanje korisnika, izradu obrazovne građe;
4. materijalno-operativni vid – uključuje ispitivanja stanja fonda, procjenu uvjeta skladištenja i nadzor mikroklimatskih uvjeta, procjenu brzine propadanja materijala, primjenu pojedinih metoda i tehnika zaštite, od preventivne do korektivne, spremnost za slučaj katastrofa, pohranu i manipulaciju građom;
5. kulturološko-društveni vid – uključuje određivanje i primjenjivanje mjerila vrednovanja i odabira građe za čuvanje i zaštitu; stvaranje novih usluga, odnosno usluga s dodanom vrijednosti kao doprinos društvenom razvoju te jačanje društvene svijesti o važnosti zaštite i očuvanja baštine kao i odgovornost koju pri tome imaju pojedini dijelovi društva.

3.1. Strateško-teorijski vid

Strateško-teorijski vid upravljanja zaštitom podrazumijeva strateško planiranje aktivnosti zaštite temeljeno na značajnim teorijskim spoznajama, ali i uspostavljanje suodnosa prema nacionalnom i institucionalnom kontekstu u kojemu se odvija zaštita i upotreba pisane baštine. Strateško planiranje jedan

je od ključnih koraka kako u cjelokupnom poslovanju informacijskih ustanova, tako i u upravljanju zaštitom. Temelj strateškog planiranja u upravljanju zaštitom čini izrada pisanih dokumenata, poput izjave o poslanju, politike, strategije i programa zaštite.

Nužan preduvjet svakog upravljanja zaštitom jest postojanje jasne i precizne pisane politike zaštite koja je u svakom trenutku dostupna kao temelj i pomoć u donošenju odluka o zaštiti. Ukoliko ne postoji takav dokument, vrlo je lako izgubiti iz vida ono što je bitno u poslovanju neke ustanove te se u odlučivanju rukovoditi trenutnim trendovima ili odabrati rješenje ne promišljajući kako ono utječe na postojeće aktivnosti zaštite ili kakav će imati dugoročan utjecaj. Pisana politika zaštite u tom smislu olakšava donošenje odluka i čini ih postojanijim. Politiku zaštite treba razlikovati u odnosu na strategiju. Politika odgovara na pitanje što, zašto i koliko dugo štiti, a strategija odgovara na pitanje kako zaštititi i kojim redom, tj. daje odgovor na pitanje prvenstava u zaštiti. Iz politike zaštite proizlazi strategija zaštite dok iz strategije proizlazi program zaštite. Politika zaštite je općenit dokument koji usmjerava donošenje odluka i kao takav ne propisuje kako ih provesti. Stoga valja razraditi i konkretne postupke, tj. detaljne upute o tome kako provesti neki zadatak. M. Foot definira politiku zaštite kao "(...) vidljiv izražaj namjere, znak pouzdanosti koji određuje i raspodjeljuje odgovornost vodstva, osoblja i korisnika neke ustanove. (...) Koristi se u zagovaranju kod prikupljanja financijskih sredstava, kod razvoja strategija zaštite i planiranja koherentnih programa zaštite (...) te služi kao *benchmark* za mjerenje kvalitete uspješnosti i vrednovanje postignutoga."²¹

Politika zaštite potrebna je na razini ustanove, ali i na nacionalnoj razini. Na nacionalnoj razini, važno je poznavati temeljne značajke zbirke pohranjenih u knjižnicama i arhivima, imati iscrpne i točne kataloge te u mjeri u kojoj je moguće, poznavati sadržajne vrijednosti zbirke, značajke ustanova koje ih čuvaju, ali i značajke materijala te imati bar opći uvid u stanje zbirke i temeljne probleme s kojima se ustanove susreću u njihovoj zaštiti. Nacionalna politika trebala bi pružiti jasnu odrednicu u zaštiti nacionalne baštine usmjeravajući mjerila odabira građe za zaštitu od nacionalnog interesa te upućivati na temeljna načela na kojima se zasniva zaštita građe. Nacionalni ured za

²¹ Foot, Mirjam. *Preservation policy and planning. // Preservation management for libraries, archives and museums / ed. by G. E. Gorman and S. J. Shep. London : Facet Publishing, 2006. Str. 20.*

zaštitu (National Preservation Office), danas Savjetodavni centar za zaštitu (Preservation Advisory Centre), koji je bio zadužen za izradu nacionalne strategije zaštite za Ujedinjeno Kraljevstvo i Irsku, navodi kako postupak stvaranja nacionalne strategije promiče bolje shvaćanje nacionalnog problema zaštite te potiče suradnju u identifikaciji izvora pohranjenih u knjižnicama i arhivima. Također, postojanje nacionalne strategije zaštite pomaže pojedinačnim ustanovama stvoriti vlastitu strategiju te uvidjeti kako se ona uklapa u nacionalni okvir. Nacionalna strategija zaštite potrebna je kako bi se osiguralo i pokazalo da se iz ograničenih nacionalnih resursa najbolji rezultati postižu dijeljenjem tehničkih izvora, stručnih znanja i sprečavanjem udvostručivanja posla koji je već obavljen, te se olakšava uspostavljanje prvenstva i opravdava nacionalni doprinos međunarodnim programima i suradnji u području zaštite.²² Još jedan primjer dobre prakse je nacionalna politika i strategija zaštite u Australiji koju je priredilo australsko Vijeće ministara kulture.²³ Politika zaštite u ovom slučaju se sastoji od niza izjava u kojima se prepoznaje, potvrđuje i preuzima odgovornost za pitanja zaštite. Svrha je australske strategije zaštite implementirati nacionalnu politiku. Strategija je organizirana kroz pet glavnih elemenata: značaj kulturne baštine; razvoj vještina; upravljanje zbirka; istraživanje i osvještavanje; a uz njih su navedeni ciljevi i ključne strategije za njihovo ostvarivanje. Navedeni elementi obuhvaćaju sve temeljne vidove zaštite i ujedno su ključ za uspješnu implementaciju na tako sveobuhvatnoj razini kao što je nacionalna. Strategija se odnosi na cjelokupnu australsku nacionalnu baštinu, uključujući muzejske, arhivske i knjižnične zbirke i sve zastupljene vrste građe u njima te naglašava dobru suradnju između vladinoga, javnog i privatnog područja u skrbi za baštinu.

U istraživanju provedenom 1997. godine, ispitalo se postojanje i funkcionalnost nacionalnih politika i programa zaštite europskih zemalja i uloga

²² Usp. McGowan, Ian. A national preservation strategy : the essential elements. // Piecing together the jigsaw : the framework for a national preservation strategy for libraries and archives. London : NPO, 1995, 11-14. Citirano prema: National Preservation Office. A national preservation strategy for library and archive collections in the United Kingdom and Ireland : principles and prospects, 2001. Str. 2 [citirano: 2010-11-27]. Dostupno na: <http://www.bl.uk/blpac/pdf/national.pdf>

²³ Usp. Australia's heritage collections. National conservation and preservation policy and strategy, 1998 [citirano: 2010-08-30]. Dostupno na: <http://www.collectionscouncil.com.au/LinkClick.aspx?link=NationalConservationStrategyandPolicy+Parts+1+to+4.pdf&tabid=72&mid=445>

koju pri tome imaju nacionalne knjižnice.²⁴ Veći dio knjižnica naveo je da njihova zemlja nema nacionalni plan ili program zaštite najčešće zbog nedostatka sredstava i stručnosti te niske prednosti koju zaštita ima u cjelokupnom kontekstu. Ovi podaci ukazuju na problem financijskog planiranja, ali prvenstveno da se o važnosti i potrebi zaštite zna malo ili misli loše (negativno), te da je potrebno raditi na promociji i obrazovanju. S druge strane, u istraživanju je postavljeno pitanje o ulozi nacionalne knjižnice u području zaštite te je utvrđeno da većina nacionalnih knjižnica smatra da treba poučavati u području zaštite, baviti se konzervacijskim istraživanjima i testiranjem materijala, pružati savjetodavne usluge kada je u pitanju zaštita te pružati usluge u području zaštite drugim knjižnicama. J. Lyall smatra kako je idealan plan zaštite onaj kojim upravlja i koordinira središnja agencija, obično je to nacionalna knjižnica, a u koji se uklapa svaka pojedina knjižnica u državi s utvrđenim zadacima i dogovorenim obvezama i odgovornostima.²⁵ U svojem radu, Lyall uočava prevlast pretpostavke prema kojoj nacionalna knjižnica ima sredstva i autoritet nametnuti suradnju svih drugih sudionika. Ističe, također, kako se o potrebi postojanja politike i programa zaštite raspravlja već dugi niz godina, no unatoč tome vrlo malo država uistinu ima prihvaćene politike i programe zaštite, a i one koje ih imaju, često svjedoče o njihovoj tek djelomičnoj učinkovitosti. Stoga Lyall postavlja pitanje trebaju li sve države težiti tome da razviju nacionalnu strategiju zaštite ili treba tražiti druge učinkovitije načine za rješavanje dugoročnog očuvanja pisane baštine.

Kao i nacionalna politika zaštite, i politika zaštite neke ustanove temeljna je u upravljanju zaštitom na strateškoj razini. Zaštita nije izolirana niti samodostatna aktivnost i ona je dio sustava. Stoga, kada se izrađuje politika zaštite, treba uvažiti svrhu ustanove, prirodu zbirke (formate, vrste materijala i sl.), ostale zadaće ustanove (kao što su nabava, čuvanje, pohrana, pristup, korištenje, sigurnost itd.), suradnju s drugim ustanovama te dostupna novčana sredstva i osoblje. M. Foot navodi elemente koji moraju biti uključeni u formuliranje institucionalne politike zaštite: opseg i obuhvat politike zaštite; svrha i zadaća ustanove; filozofija zaštite; sredstva; potrebe zbirki; povezanost s

²⁴ Usp. Foot, Mirjam. Toward a national preservation policy for European Research Libraries. // *Liber Quarterly* 9(1999), 323-326 [citirano: 2010-12-22]. Dostupno na: <http://webdoc.gwdg.de/edoc/aw/liber/lq-3-99/lq-3-99-s323b326.pdf>

²⁵ Usp. Lyall, Jan. National preservation programmes : "Such stuff as dreams are made on". // *A reader in preservation and conservation / compiled and edited by R. W. Manning and V. Kremp*. Munchen : K. G. Saur, 2000, str. 27.

ostalim vidovima poslovanja knjižnice; sigurnost zbirke, pohrana i nadzor mikroklimatskih uvjeta; rukovanje zbirka; preformatiranje; izložbe i posudba; upravljanje rizikom; ažuriranje.²⁶ Politika zaštite mora biti "živi dokument", redovno ažuriran i nadgledan, te s njim moraju biti upoznati svi uključeni u rad ustanove. Ukoliko politika zaštite ostane samo deklarativan dokument koji se ne koristi pri donošenju odluka i svakodnevnom poslovanju, njegova svrha ostaje promašena. Važno je da svi navedeni elementi politike zaštite budu u nekoj mjeri zastupljeni, a o samoj ustanovi ovisit će kojim će ih redoslijedom navoditi i koliko će pojedini element biti opširan. Valja primijetiti da se ovi elementi u znatnoj mjeri prožimaju sa svim vidovima upravljanja zaštitom, što opetovano ukazuje na važnost dobrog upravljanja kao sveobuhvatnog pristupa zaštiti. Da bi politika zaštite bila učinkovita, mora imati jasno izražene ciljeve i definirana sredstva za njihovo ostvarivanje. Najbolje politike zaštite temeljene su na procjeni potreba za zaštitom zbirki te uzimaju u razmatranje i sadržajnu vrijednost i rijetkost građe, učestalost korištenja, uvjete pohrane i fizičko stanje, ali i procjenjuju rizik kojemu je građa izložena, uključujući i vanjske i unutarnje čimbenike, od mogućih katastrofa, do prirodnog starenja.²⁷ Iako se sve do sada navedeno čini logičnim i razumljivim, ipak dobro napisane i primjenjive politike i planovi zaštite nisu posvuda prisutni. Malo ih ustanova uistinu ima, ili ih smatra potrebnim, a još ih je manje na nacionalnoj razini. E. Hakli postavlja pitanja znaju li knjižnice i arhivi doista što treba zaštititi i na koji način te kako pri tome odrediti prvenstva.²⁸ Ističe da oni koji su odgovorni za zaštitu nemaju jasan koncept što je doista potrebno napraviti, a vladajuća i financijska tijela ne smatraju zaštitu svojom odgovornošću, stoga odgovornost i aktivnost mora krenuti od samih ustanova. Od 1990-ih godina sve se intenzivnije bavilo problematikom strateškog planiranja u zaštiti i politikama zaštite, posebno kada su u pitanju znanstvene knjižnice europskih zemalja.²⁹

²⁶ Usp. Foot, M. Building blocks for a preservation policy. London : National Preservation Office, The British Library, 2001 [citirano: 2010-06-18]. Dostupno na: <http://www.bl.uk/npo/pdf/blocks.pdf>

²⁷ Usp. Foot, Mirjam. Towards a preservation policy for European research libraries. Nav. dj. Str. 326.

²⁸ Usp. Hakli, Esko. Preservation policy : a challenging task both on a national and local level. // *Liber Quarterly* 12(2002), 335.

²⁹ Usp. Feather, John. Preservation policies in European research libraries. // *LIBER Quarterly* 7(1997), 557-572. ; Feather, John. National and international policies for preservation. // *International Library Review* 22, 4(1990), 315-327.; Foot, Mirjam. Towards a preservation policy for European research libraries. Nav. dj.; Eden, Paul; John Feather. Preservation in libraries and archives in the UK : towards a national policy. // *Library Review*, 45(1996), 33-40.

Danas se i ovaj dio problematike zaštite okrenuo prema digitalnom okruženju pa se više raspravlja o politikama digitalne zaštite, opet naglašavajući njihovu nužnost, ali isto tako i slabu zastupljenost pri planiranju konkretnih mjera i aktivnosti zaštite u digitalnom okruženju.³⁰

Iz svega prethodno navedenog unutar strateško-teorijskog vida, vidljiv je ključan doprinos dobrog planiranja i strateškog promišljanja u kvalitetnom upravljanju zaštitom. Stoga je i razumljivo da će iz ovog vida proizlaziti neka od bitnih polazišta u izgradnji pojedinih modela zaštite kako u nacionalnom, tako i u institucionalnom kontekstu.

3.2. Ekonomsko-pravni vid

Svako strateško planiranje, pa tako i ono vezano za upravljanje zaštitom kulturne baštine, izravno je povezano s ekonomskim i financijskim okvirima djelovanja, bilo na nacionalnoj ili institucionalnoj razini. Iako nije nužno da ti okviri u potpunosti određuju svaku aktivnost, a posebno ne da nešto od toga negiraju, treba biti svjestan pravnih i ekonomskih čimbenika koji se odražavaju u različitim područjima djelovanja neke ustanove. Nedostatak sredstava trajni je problem i treba prihvatiti kao nepobitnu činjenicu da ustanova nikada neće imati na raspolaganju dovoljno sredstava za sve aktivnosti koje mora ili namjerava provoditi. Upravljanje financijama svakako je bitan element u upravljanju zbirkama općenito, ali osobito u upravljanju zaštitom. Čest je slučaj u praksi da se sredstva za zaštitu uopće ne izdvajaju ili dolaze na red tek u vrlo skupim korektivnim mjerama kada je to već nužno i nema drugoga izbora. Stoga je važno dio sredstava redovito usmjeravati u preventivne aktivnosti zaštite, dobre uvjete pohrane i usporavanje propadanja zbirke.

U upravljanju i planiranju zaštite, ekonomski okvir trajno je prisutan čimbenik. Ne treba ga gledati kao nepromjenjiv i ograničavajući čimbenik, niti nastojanje da se osiguraju financijska sredstva treba biti jedino što pokreće i usmjerava poslove zaštite. Početni je korak nesumnjivo biti svjestan ekonomskog konteksta unutar kojega ustanova djeluje te znati koji je to financijski okvir kojim je moguće biti zadovoljan. Potrebno je postaviti pitanje što zapravo znači idealan financijski okvir. Ukoliko na raspolaganju stoje neograničeni izvori sredstava, bi li to značilo da bi sva građa bila idealno zaštićena? U

³⁰ Usp. Beagrie, N.; N. Rettberg ; P. Williams. Digital preservation policy : a subject of no importance? // iPRES 2008 : The Fifth International Conference on Preservation of Digital Objects [citirano: 2010-12-02]. Dostupno na: http://www.bl.uk/ipres2008/presentations_day1/01_Beagrie.pdf

stvarnim uvjetima, u kojima većina knjižnica usmjerava značajne napore kako bi osigurala dostatna novčana sredstva za redovito poslovanje i gdje je zaštita tek jedan dio poslovanja, potrebno je imati što jasniju sliku o tome odakle sredstva dolaze te na što se troše. U tome ključnu ulogu ima planiranje proračuna u određenoj ustanovi i to u pisanom obliku. Pisani planovi omogućuju usporedbu planiranih i dobivenih prihoda te ostvarenih rashoda, kao i detaljan uvid u cjelokupne troškove ustanove i udjela koji zaštita ima u tome, omogućujući učinkovitu raspodjelu sredstava te podržavajući argumentirano donošenje odluka. Financijski vid upravljanja zaštitom izravno je povezan s ostalima. Ovdje je uočljiva jaka veza prema strateškom vidu u upravljanju zaštitom, posebno prema planiranju i politici zaštite. Može se postaviti pitanje koji dio u politici zaštite treba (najveća) sredstva te postoji li ravnoteža između strategije zaštite i planiranja proračuna. Na što usmjeriti sredstva – na uvjete pohrane, obrazovanje osoblja, projekte, restauraciju i konzervaciju građe ili nešto drugo, i kako znati jesu li troškovi opravdani? Jasna politika zaštite osigurat će uporište za odgovore na navedena pitanja, a poslanje knjižnice će pozicionirati zaštitu u cjelokupnom poslovanju i time odrediti koja će se sredstva za nju izdvojiti. Dugoročno planiranje zaštite neminovno ovisi o stabilnoj strategiji financiranja koja osigurava provođenje svakodnevnih aktivnosti, ali i posebnih programa i projekata. Na široj nacionalnoj razini, financiranje aktivnosti zaštite često nije dovoljno usustavljeno, argumentirano i vrednovano, što ponovno može biti posljedica nedostatka nacionalnoga strateškog planiranja.

Američka Udruga znanstvenih knjižnica (Association of Research Libraries – ARL) trajno provodi statistička istraživanja o aktivnostima zaštite u znanstvenim knjižnicama, između ostalog i o financijskim sredstvima utrošenim na zaštitu. Dok su početkom 1990-ih godina unutarnja sredstva knjižnica bila dovoljno jaka da osiguraju provođenje barem dijela redovnih aktivnosti zaštite, prema izvještajima iz 2000-ih godina, knjižnice sve više ovise o vanjskim sredstvima.³¹ Uspješno financijsko planiranje proizlazi prije svega iz identificiranja potreba u zaštiti i stvaranja prvenstava. No, također je potrebno poznavati postupke u zaštiti, prepoznati i analizirati pojedine dijelove unutar aktivnosti te procijeniti njihove troškove. E. Calvi et al. definirali su osam koraka u procjeni troškova zaštite zbirki: odrediti objekt za koji se veže trošak; razumjeti svrhu utvrđivanja troškova; odrediti polazište u analizi troškova; prikupiti informacije o postupcima; identificirati i kvantificirati dijelove

³¹ Projekt ARL Preservation Statistics započeo je 1984. godine s ciljem mjerenja aktivnosti zaštite u knjižnicama članicama američke Udruge znanstvenih knjižnica. Izvještaji uključuju tablice i statističke podatke o osoblju, troškovima, aktivnostima zaštite koje se provode i sl. Njihova detaljna analiza dostupna je na <http://www.arl.org/stats/annualsurveys/pres/index.shtml>.

troškova; izračunati troškove; dokumentirati pretpostavke; provjeriti valjanost analize troškova.³² Pregled literature o problematici upravljanja financijskim vidom zaštite i analizi troškova pokazuje da se time najčešće bavilo u kontekstu istraživanja troškova specifičnih knjižničnih službi i usluga unutar pojedinih ustanova. Malo se radova bavilo samom metodologijom financijske analize ili problematiku promišljalo na široj razini. No rezultat istraživanja troškova zaštite u pojedinačnim slučajevima te modeli prisutni u literaturi o poslovanju i upravljanju općenito, nude dobre temelje za provedbu analize troškova aktivnosti u zaštiti.³³ Danas je sve više radova posvećeno tematici analize troškova zaštite digitalnih dokumenata. Sveobuhvatnije istraživanje prikazali su C. Harris, C. Mandel i R. Wolven kada su 1991. godine analizirali troškove svih aktivnosti unutar cjelovitog sustava zaštite na Sveučilištu Columbia, želeći time stvoriti model za identificiranje postupka zaštite te potrebnog proračuna u odnosu na stanje zbirki.³⁴ No, još uvijek je prihvatljiva Lancasterova tvrdnja da unatoč brojnim studijama o tehničkim troškovima, ne postoje općeprihvaćeni standardi koji utvrđuju što bi trebalo mjeriti u studijama analize troškova te kako bi troškove trebalo analizirati i predstavljati.³⁵

E. Calvi et al. postavljaju važna pitanja o tome koliki troškovi proizlaze iz zanemarivanja ili neprovođenja zaštite zbirki, kako odrediti razliku između troškova dobro očuvanih zbirki i onih koje propadaju te kolika je cijena tzv. propuštene prilike.³⁶ P. Ngulube navodi da odgovor na problem zaštite nije u neograničenim novčanim sredstvima, nego u takvom obrazovanju informacijskih stručnjaka koje će osigurati stjecanje vještina i znanja za upravljanje zbirkama, uključujući znanja o zaštiti. Dodjeljivanje sredstava za zaštitu baštinskih zbirki bez poučavanja osoblja o upravljanju zaštitom često može biti uzaludno.³⁷ Ovakvo razmišljanje ističe P. Darling još 1981. godine kada navodi: "Financijska ograničenja u zaštiti su ozbiljne prepreke i nastaviti će to

³² Usp. Calvi, Elise et al. *The Preservation manager's guide to cost analysis*. Chicago : American Library Association, 2006. Str. 3-5.

³³ Isto.

³⁴ Usp. Harris, Carolyn; Carol Mandel; Robert Wolven. *A cost model for preservation : the Columbia University Libraries' approach*. // *Library Resources and Technical Services* 35, 1(1991), 33-56.

³⁵ Lancaster, F. W. *The measurement and evaluation of library services*. Washington : Information Resources Press, 1977. Str. 265.

³⁶ Usp. Calvi, Elise et al. *Nav. dj.* Str. 45.

³⁷ Usp. Ngulube, Patrick. *Knowledge and skills : nexus between funding and preservation of documentary materials*. // *South African Preservation and conservation group Conference on preservation on a shoe-string*, Kimberley, South Africa, 25-27 July 2006 [citirano: 2010-05-17]. Dostupno na: <http://www.sapcon.org.za/docs/conf06-p2.pdf>

biti, ali dok područje zaštite ne dosegne točku u kojoj većina ljudi zna što treba biti napravljeno, nedostatak novca u usporedbi s potrebama i nije toliko značajan.³⁸

Kao što financije predstavljaju okvir unutar kojega treba smjestiti aktivnosti zaštite, tako postoji i pravni okvir. Njega čini skup zakonskih propisa (zakoni, pravilnici, standardi i sl.) koji se odnose na knjižnice, arhive, zaštitu, kulturna dobra i srodnu problematiku. Analiza literature pokazuje da zapravo nema sustavnog bavljenja pravnom problematikom u kontekstu zaštite knjižnične građe, osim obveznog primjerka i autorskih prava te deklarativnog isticanja obveza baštinskih ustanova u čuvanju građe. Iz toga se može zaključiti da to nije znanstveno-stručna problematika, nego više pitanje pojedinog zakonodavstva ovisno o sredini u kojoj se donosi.

Pravnu problematiku moguće je analizirati na međunarodnoj, nacionalnoj i institucionalnoj razini. Nekoliko organizacija koje djeluju na međunarodnoj razini, dotiču se ove problematike.³⁹ Na nacionalnoj razini najčešće postoje zakoni o knjižnicama i drugim informacijskim ustanovama, pravilnici i/ili preporuke za zaštitu građe. Dok zakoni na načelnoj razini propisuju obveze knjižnica prema čuvanju i skrbi za građu te definiraju građu koja ima status kulturnog dobra, pravilnici i preporuke detaljniji su u propisivanju uvjeta koje pri tome treba zadovoljiti. Snagu pravnih dokumenata na institucionalnoj razini imaju statuti i pravilnici o radu. Pravni vid prisutan je u gotovo svim područjima djelovanja baštinskih ustanova, no on je najizraženiji kada su u

³⁸ Darling, P. Creativity vs. Despair : the challenge of preservation management. // *Library Trends* 30(1981), 185.

³⁹ UNESCO je izdao niz smjernica i preporuka vezanih za zaštitu kulturne baštine te prihvatio tri konvencije vezane za očuvanje kulturnih dobara u slučajevima oružanih sukoba, zaštite od ilegalne trgovine kulturnim dobrima te zaštite svjetskih kulturnih i prirodnih dobara. Promotri li se međunarodni knjižnični kontekst, IFLA-in Odbor za autorska prava i druga pravna pitanja (Committee on Copyright and other Legal Matters) bavi se pravnim pitanjima vezanim za različite vidove djelovanja knjižnica kao što su vlasništvo nad knjižničnom građom, ekonomske i pravne prepreke pri nabavi i korištenju građe, pretplate i dopuštenja za korištenje, autorska prava i druga pitanja. Europsko udruženje knjižničnih, informacijskih i dokumentacijskih društava (European Bureau of Library, Information and Documentation Associations – EBLIDA) nezavisna je udruga europskih nacionalnih knjižnica, arhiva i informacijskih centara. Bavi se pitanjima informacijskog društva na prostoru Europe. Ako se pogleda još širi kontekst Europske Unije, Ustav Europske Unije u odjeljku kulture navodi da Unija pridonosi procvatu kultura država članica poštujući njihove nacionalne i regionalne različitosti te potiče očuvanje i zaštitu kulturne baštine od europskog značaja. Usp. European Union legislation and treaties [citirano: 2010-01-08]. Dostupno na: http://europa.eu/documentation/legislation/index_en.htm

pitanju autorska prava.⁴⁰ Kada se radi o zaštiti, to je najčešće u kontekstu dostupnosti informacija. Promišljanje o pravnoj strani zaštite intenziviralo se u kontekstu digitalizacije i zaštite digitalnih dokumenata te autorskih prava prvenstveno u odnosu na sadržaj nekog dokumenta.

Važnost ekonomsko-pravnog vida ogleda se upravo u pravilnom razumijevanju ovih “okvira” djelovanja te stjecanju znanja i vještina koje će osigurati učinkovito djelovanje u njima. Naime, u stvaranju polazišta za izgradnju modela upravljanja zaštitom, ovaj vid je vrlo nužan i bitan, ali ne i ključan. Ekonomski i pravni okvir u svakom slučaju ne smiju biti izgovor za izostajanje aktivnosti u zaštiti, a s druge strane, treba imati jasnu viziju što učiniti ukoliko se ovi okviri promjene. Također je zanimljivo primijetiti da se ova problematika s podjednakom važnošću može promatrati na nacionalnoj razini, kao i na svim ostalim razinama uključujući institucionalnu razinu kao najmanju organizacijsku jedinicu.

3.3. *Obrazovni vid*

Obrazovni vid u upravljanju zaštitom posebno je značajan. On podrazumijeva prije svega definiranje potrebnih znanja i vještina kada je u pitanju zaštita pisane baštine te oblike i načine poučavanja, kao i senzibilizaciju društva za zaštitu pisane baštine.

Početni je korak u ovom vidu upravljanja zaštitom određivanje preduvjeta koji su potrebni da bi se netko bavio zaštitom, odnosno znanja koja su potrebna za to. Ovdje treba postaviti pitanje o tome što je temeljno znanje o zaštiti građe, što se smatra općim znanjem o zaštiti, a što specifičnim, te koliko je iscrpno potrebno posjedovati određena znanja. Prevladavajuća je predrasuda da se zaštitom bave samo posebno izobraženi stručnjaci poput konzervatora i restauratora. Znanja koja posjeduju takvi stručnjaci su, naravno, prijeko potrebna, no prije svega u korektivnom pristupu zaštiti građe. Da bi se učinkovito provodila zaštita u nekoj knjižnici, nije nužno imati takva specijalizirana znanja, no nužno je da osoblje koje je u svakodnevnom doticaju s građom, ali isto tako i administrativno osoblje, posjeduje temeljna znanja o preventivnoj

⁴⁰ Usp. Oakley, Rober L. Copyright and preservation : a serious problem in need of a thoughtful solution? // Commission on Preservation and Access Report. Washington : Commission on Preservation and Access, 1990. Str. 1-5.

zaštiti te da ima ostvarenu komunikaciju sa specijaliziranim stručnjacima koji ih mogu savjetovati. Knjižnično poslovanje sastoji se od niza aktivnosti koje su povezane i međusobno često uvjetovane. Stoga znanja o zaštiti građe nisu samo ona koja se primjenjuju kada se pojavi neki problem u spremištu poput vlage i plijesni, ili oštećenja nastalih uslijed korištenja, nego ona mogu biti primijenjena i u drugim (preventivnim) slučajevima. Primjerice, kod postavljanja rasvjete pri gradnji ili renoviranju zgrade, potrebno je imati temeljna znanja o utjecaju svjetlosti na knjižničnu građu. Moguće je znanja podijeliti na temeljna koja trebaju imati svi djelatnici knjižnice bez obzira na posao kojim se u njoj bave, te specifična znanja i vještine, koja treba imati osoblje koje je posebno zaduženo za poslove zaštite u knjižnici. Specifičnim znanjima smatraju se i znanja o upravljanju zaštitom koja trebaju administrativnom osoblju i upravi knjižnice, ali i osobama zaduženim za problematiku zaštite pisane baštine na nacionalnoj razini. G. Matthews i S. Thebridge dijele znanja i vještine potrebne za upravljanje zaštitom u devet skupina, a to su: svijest o problematici zaštite; upravljanje zgradom; upravljanje zbirkama; tehnike konzervacije; financijsko planiranje i nadzor; upravljanje osobljem; politike i strategije; promoviranje; usavršavanje.⁴¹ G. Matthews navodi i listu vještina potrebnih ravnateljima knjižnica koja uključuje svijest o pitanjima zaštite, upravljanje zgradom, upravljanje i skrb o zbirkama, planiranje i nadzor financija, upravljanje osobljem, izradu politike i strategije zaštite.⁴² Američki institut za konzervaciju povijesnih i umjetničkih djela, odnosno njegova Radna grupa za skrb o zbirkama (Collections Care Task Force of the American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works), razlikuje znanja i poslove konzervatora, konzervatorskih tehničara i specijalista za skrb o zbirkama.⁴³ Prema poslovima koje obavljaju u baštinskim i sličnim ustanovama,

⁴¹ Usp. Matthews, Graham; Stella Thebridge. Preservation management training and education : developing a sector-wide approach. // *New Library World* 102, 1170/1171(2001), 451.

⁴² Usp. Matthews, Graham. Preservation Training. // *Handbook of library training practice and development*, vol. 3. / ed by Alan Brine. Aldershot : Ashgate, 2009. Str. 88 i 89.

⁴³ Usp. Collections Care Task Force of the American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works. Requisite competencies for Conservation technicians and collection care specialists. Washington : American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works, 2005.

definirana su potrebna znanja za njihovo provođenje i to na trima razinama: osnovnoj, srednjoj i naprednoj. Uz to je dodana još i najviša konzervatorska razina za usporedbu. Vidljivo je da su znanja o zaštiti potrebna osoblju koje radi u knjižnicama, ali i upravi koja ih vodi. No također, neizostavan element u poslovanju knjižnice njeni su korisnici zbog kojih se naposljetku i čuva građa kako bi ju se moglo koristiti. Ponovno se može postaviti isto pitanje kao i za osoblje. Trebaju li korisnici posjedovati znanja o zaštiti građe te koliko? Znanja koja trebaju imati korisnici, odnose se na osnove primjerenog rukovanja građom kako u prostorima knjižnice tako i s posuđenom građom. Ta znanja obuhvaćaju osviještenost o razlozima čuvanja građe, pravilno rukovanje građom pri korištenju, čuvanje i korištenje građe u primjerenim uvjetima te ne izlaganje građe mogućim uzročnicima oštećenja. Moguće je napraviti nešto pojednostavljen i uopćen pregled svih potrebnih osnovnih i specifičnih znanja i vještina osoblja koje brine o građi u knjižnicama (Tablica 1).

Tablica 1. Znanja i vještine u zaštiti grade

Poslovi	Vid zaštite	Znanja i vještine
Izrada strateške dokumentacije	Izrada politike i strategije zaštite.	Specifična (detajnja razina razumijevanja i sposobnost primjene znanja) Izrada i ažuriranje politike zaštite.
Upravljanje novčanim sredstvima	Planiranje i dodjela dijela sredstava za zaštitu.	Izrada financijskog plana za poslove zaštite. Uključivanje poslova zaštite u godišnji proračun. Usporedba prihoda i rashoda. Traženje dodatnih prihoda.
Kadrovska politika	Upravljanje potencijalima osoblja. Dodjeljivanje poslova zaštite.	Organizacija poslova zaštite.
Plan mjera za slučaj katastrofe	Procjena opasnosti. Izrada plana i mjera pripravnosti. Upoznavanje osoblja. Redovito ažuriranje.	Procjena opasnosti. Izrada i ažuriranje plana mjera za slučaj katastrofe.
Upravljanje zgradom	Sigurnost zgrade. Sigurnost grade i korisnika.	Procjena vanjskih i unutarnjih mogućih izvora štete. Provođenje aktivnosti koje pridonose sigurnosti grade, ljudi i zgrade. Nadzor mikroklimatskih uvjeta.
Vrednovanje službi i usluga	Procjena učinkovitosti zaštite.	Određivanje načina vrednovanja aktivnosti zaštite. Implementiranje rezultata.
Obrazovanje	Organizacija oblika obrazovanja i usavršavanja u području zaštite.	Organizacija najučinkovitijih oblika poučavanja osoblja i korisnika.
Postovanje i društvena prisutnost	Promocija vrijednosti kulturne baštine i njene zaštite.	Promatranje najučinkovitijih oblika promocije s ciljanom korisni.
Upravljanje projektima	Zaštita grade tijekom različitih projekata. Organizacija i provedba specifičnih projekata zaštite.	Iniciranje, organizacija, upravljanje i provedba projekata zaštite.
Nabava grade	Odabir formata i materijala pri nabavi ovisno o svrsi i politici čuvanja grade te predviđenom načinu korištenja.	Razumijevanje specifičnih svojstva materijala (papir, koža, tekstil, materijali AV grade, magnetni i optički mediji i sl.)
Obrada i signiranje	Uključivanje podataka o stanju primjerka u kataožni opis. Korištenje primjerenih zaštitnih omota, naljepnica i olovaka za signiranje koje dodatno ne oštećuju grad.	Poučavanje drugog osoblja da pri bibliografskoj obradi unesu podatke o zaštiti. Odabir naljepnica za knjige, olovki, zaštitnih omota i sl.
Pohrana	Osuguranje primjerenih mikroklimatskih uvjeta. Slaganje knjiga na police na primjeren način. Raspored grade na policama. Raspored polica u prostoriji. Korištenje zaštitne anabalaže. Sigurnost grade.	Poznavanje kako se pojedini materijali ponašaju pri različitim uvjetima. Reguliranje uvjeta. Nadzor uvjeta pohrane i sigurnosti. Predlaganje mjera za poboljšanje uvjeta pohrane.
Rukovanje	Uzimanje i vraćanje grade na police, prijenos / prijevoz grade. Evidentiranje stanja grade. Manji popravci grade.	Primjereni rukovanje gradom, poticanje drugog osoblja i korisnika na primjereni rukovanje gradom. Provedba situiranih popravaka koji neće ugroziti grad.
Korištenje	U čitaonici: poučavanje i nadzor korisnika. Posudba: poučavanje korisnika i pregled grade pri vraćanju. Meduknjižnična posudba: jasno definirani uvjeti posudbe i korištenja te posljedice u slučaju oštećenja.	Osmišljavanje i provedba načina poučavanja korisnika. Utvrđivanje daljnjeg postupka za uočenu oštećenu grad.
Izložbe	Odabir i prijenos grade, aklimatizacija, zaštita i sigurnost, osvjetljenje.	Definiranje uvjeta korištenja te posljedica za nepravilno korištenje.
Preformatiranje	Očuvanje originalnog primjerka grade pri i nakon preformatiranja. Skrb o preformatiranom mediju.	Uspostavljanje optimalnih uvjeta za izlaganje grade.
Revizija i otpis	Identificiranje oštećene grade tijekom revizije. Upućivanje na popravak ili otpis. Definiranje mjerila opisa.	Provedba postupaka kojima će se zaštititi original. Upoznavanje drugog osoblja koje radi na postupku preformatiranja o potrebnim mjerama. Planiranje i provedba mjera zaštite preformatiranog medija.
	Reviziranje kako revizija i otpis pridonose zaštiti fonda.	Osmišljavanje i provođenje postupaka utvrđivanja oštećenosti grade tijekom revizije.

Čuvanje i pažljivo rukovanje građom ne dolazi uvijek samo po sebi te je stoga potrebno raditi na osvješćivanju i poučavanju onih koji su u doticaju s njom. Načela čuvanja i zaštite zbirki nisu uvijek prva na umu pri svakodnevnom poslovanju knjižnica, a za osobe koje nisu formalno školovane za knjižničara ili arhivista problematika zaštite građe ne mora biti poznata. Svrha znanja o zaštiti građe je prepoznati i identificirati problem prije nego on poprimi veće razmjere te dođe do razine na kojoj ga je znatno teže riješiti. S korisničke strane, ključno je podići svijest o tome da su knjižnična i arhivska građa zajedničko dobro, često nenadoknadivo i nezamjenjivo, te da baštinske ustanove imaju odgovornost čuvati građu dugoročno, a korisnici svojim ponašanjem tome mogu pridonijeti ili odmoći. Oblici poučavanja o zaštiti mogu biti vrlo raznoliki i kreativni. Neki od oblika poučavanja su, primjerice, promidžbeni materijali (straničnici, brošure, leci, poster i sl.), poruke dodane samoj građi, izložbe, audiovizualna građa, aktivnosti poput "tjedna zaštite" ili pojedinačne aktivnosti kao što su npr., zaštitne vrećice za knjige koje se dijele za kišnih dana. Zatim su tu i ostali oblici poput predavanja, radionica, filmova, članaka u glasilima ustanove i sl. Akcija "SOS za knjigu" Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu dobar je primjer takvih aktivnosti.⁴⁴

Važno je pitanje postoji li i kakav je sustav obrazovanja i prijenosa znanja. Nekoliko je načina na koji se znanja o zaštiti prenose iz teorije u praksu. Jedan je način formalni sustav koji uključuje akademsko obrazovanje informacijskih stručnjaka unutar kojeg je zastupljena problematika zaštite, ali i formalne oblike bez stjecanja zvanja, kao što su tečajevi, seminari i sl. Međutim, treba usmjeriti aktivnosti i na druge, neformalne oblike kao što su samostalna usavršavanja djelatnika, savjetodavne usluge te izrada građe poput smjernica i raznovrsnih publikacija koje će biti dostupne i koje je moguće lako pronaći. Više se autora bavilo problematikom zastupljenosti zaštite u formalnom obrazovanju kao i istraživanjem znanja i vještina o zaštiti koje ima osoblje informacijskih ustanova.⁴⁵

⁴⁴ Usp. SOS za knjigu [citirano: 2010-12-27]. Dostupno na: <http://www.nsk.hr>.

⁴⁵ Usp. Cloonan, Michele. Global perspectives on preservation education. Munich : K. G. Saur, 1994. Str. 38.; De Lusenet, Yola. Moving with the times in search of permanence. // Preservation management for libraries, archives and museums / ed. by G. E. Gorman and S. J. Shep. London : Facet Publishing, 2006. Str. 82.; Gracy, Karen F.; Jean Ann Croft. Quo vadis, preservation education? A study of current trends and future needs in graduate programs. // Library Resources and Technical Services 50, 4(2006), 274-294.; Preservation Education Directory [citirano: 2009-12-21]. Dostupno na: <http://www.ala.org/ala/mgrps/divs/alcts/resources/preserv/presedir/stateofed.cfm>

Više je puta istaknuto kako je obrazovanje osnovni preduvjet uspješnosti svih aktivnosti zaštite. Formalno visokoškolsko obrazovanje treba dati pregled osnovne problematike, osigurati razinu razumijevanja, prepoznavanja i sposobnosti implementiranja znanja u praksu, kao i razviti svijest o važnosti i nužnosti skrbi i zaštite kao integralnog dijela ukupnoga knjižničnog poslovanja. Stalno ili cjeloživotno obrazovanje treba odgovarati na potrebe iz prakse, ali ih i poticati. Njegova je svrha omogućiti nadopunu osnovnih znanja usvojenih u formalnom obrazovanju za knjižnične stručnjake, produbljivati određenu problematiku te razvijati sposobnost aktivnog prijenosa znanja iz teorije u praksu. Brojni drugi neformalni oblici poučavanja zahtijevaju samostalan rad na organizaciji, prikupljanju i širenju znanja te su usmjereni prvenstveno na osvješćivanje osoblja i korisnika no i na brze i učinkovite “upute” o zaštiti građe. Bez primjerenog obrazovanja i bez postojanja svijesti o potrebi zaštite, umanjuje se uspješnost svih ostalih vidova u upravljanju zaštitom. Stoga se može zaključiti kako je obrazovanost o problematici zaštite ključan vid u učinkovitom upravljanju zaštitom, a samim tim i ključno polazište u izgradnji modela upravljanja zaštitom.

3.4. Materijalno-operativni vid

Materijalno-operativni vid u upravljanju zaštitom naizgled podrazumijeva mnogo toga, no usmjeren je prije svega na konkretne jedinice knjižnične i arhivske građe i načine osiguranja njihove uporabe. Prvenstveno se to odnosi na poznavanje svojstava materijala, prepoznavanje vrste i uzročnika oštećenja te primjenu preventivnih i korektivnih metoda i tehnika zaštite, zatim poznavanje stanja zbirke te skrb i rukovanje zbirka na način koji će pridonijeti njihovoj zaštiti i osigurati njihovu dostupnost i uporabu. U ovom se vidu ostvaruju svi ostali navedeni vidovi. Strateško-teorijski vid se “spušta” na operativnu razinu, implementiraju se politike i planovi zaštite, dostupna novčana sredstva se operacionaliziraju uz izvršavanje pravnih obveza. Također, dolazi do primjene stečenih vještina i kompetencija što odražava interakciju s obrazovnim vidom, a sve to treba provoditi imajući u vidu ulogu zaštite u općem kulturološko-društvenom kontekstu.

Iako osoblje koje skrbi o građi ne mora detaljno razumjeti zašto građa propada, svakako je potrebno imati opće znanje o strukturi materijala, vrstama oštećenja i uzročnicima propadanja te njihovoj interakciji. Građa je podložna propadanju i nepovoljni uvjeti ili nepažljivo rukovanje brzo će ostaviti traga

na njoj. Različitim oštećenjima mijenjaju se njena struktura, sastav i svojstva materijala građe. Ovisno o tome, razlikuju se vrste oštećenja i to kemijska, fizikalna i mehanička oštećenja, odnosno promjene (iako svaka promjena ne mora nužno značiti oštećenje građe). Različite vrste oštećenja posljedica su različitih uzro(č)ni)ka oštećenja koji se mogu podijeliti u dvije temeljne kategorije – na vanjske i unutarnje uzroke oštećenja. Unutarnji uzroci propadanja proizlaze iz samog materijala dok vanjski proizlaze iz djelovanja različitih čimbenika iz okoline na materijal. Unutarnji su uzroci prvenstveno svojstva papira dok su vanjski temperatura, vlaga, atmosferski zagađivači, biološki uzro(č)ni)ci i ljudski uzroci. Da bi se razumjelo unutarnje uzroke propadanja papirne građe, potrebno je razumjeti samu strukturu papirnog materijala. U uspješnom upravljanju zaštitom, neosporna je važnost razumijevanja kako okruženje u kojemu se nalaze zbirke djeluje na njihovu trajnost te što je sve potrebno poduzeti kako bi se ostvarili optimalni uvjeti čuvanja zbirki. Upravljanje okolinom (mikroklimatskim uvjetima) podrazumijeva nadzor čimbenika poput temperature i relativne vlažnosti, svjetlosti, atmosferskog zagađenja te bioloških i ljudskih čimbenika.⁴⁶ Još jedan složeni čimbenik koji treba uvažiti, različite su vrste katastrofa koje mogu zadesiti građu. Iako se zapravo radi o nizu međusobno uvjetovanih uzroka oštećenja, koji se najčešće manifestiraju u oštećenjima izazvanim vodom ili vatrom, njihove su posljedice za građu iznimno teške i obimne. Najčešće dolaze neočekivano, no to ne znači da knjižnice i arhivi ne mogu biti do određene mjere spremni reagirati ili se nositi s posljedicama. Stoga upravljanje zaštitom posebno dolazi do izražaja u slučajevima katastrofa. Iako postoji dosta literature koja govori o upravljanju u slučaju katastrofa,⁴⁷ navodi se kako unatoč tomu i unatoč osviještenosti o ovoj problematici (što je često bilo i posljedica iskustva), mnoge ustanove tek

⁴⁶ Usp. IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom. Nav. dj.; *Recollections Damage and Decay* [citirano: 2010-03-12]. Dostupno na: <http://archive.amol.org.au/recollections/3/index.htm>

⁴⁷ Usp. Matthews, Graham. *Disaster management : controlling the plan*. // *Managing Information* 1, 7/8(1994), 24-27.; Matthews, Graham. *Disaster management : guidelines for library managers*. // Howell, A.; H. Mansell; M. Roubos-Bennett. *Redefining disasters : a decade of counter-disaster planning*. Sydney : Conservation Access, State Library of New South Wales, 1995.; Matthews, Graham; Paul Eden. *Disaster management in British libraries. Project report with guidelines for library managers*. London : The British Library, 1996.; Matthews, Graham; Paul Eden. *Disaster management training in libraries*. // *Library review* 45, 1(1996), 30-38. ; *Disaster and after : the practicalities of information service in times of war and other catastrophes* / ed. by Paul Sturges and Diana Rosenberg. London : Taylor Graham, 1999.

trebaju opredmetiti svoja nastojanja u obliku pisanog plana ili integriranog planiranja za slučaj katastrofe.⁴⁸

Preduvjet uspješnog materijalno-operativnog djelovanja jest poznavanje stanja fonda i njegovih potreba. Naime, da bi se moglo odrediti koje metode ili tehnike zaštite primijeniti, u što usmjeriti sredstva i kako riješiti postojeći problem, odnosno na što staviti naglasak u materijalno-operativnom vidu upravljanja zaštitom, potrebno je procijeniti u kakvom je stanju fond i koje su glavne prijetnje njegovom očuvanju. Ispitivanje stanja fonda može se definirati kao sustavna procjena fizičkog i kemijskog stanja zbirki. U literaturi o zaštiti učestalo se ističe potreba da ispitivanja stanja fonda budu početni korak svakog planiranja zaštite jer upravo je ispitivanje stanja fonda nužan preduvjet za učinkovito poduzimanje svih daljnjih koraka za njegovo očuvanje. Ispitivanja se mogu provoditi na nacionalnoj razini kako bi se dobio uvid u opseg problema zaštite zbirki općenito, a još važnije na institucionalnoj razini budući da pružaju činjenice i podatke apsolutno nužne za dobro planiranje i upravljanje zaštitom. Temeljni je cilj ispitivanja stanja fonda identificirati postojeće probleme kao i glavne prijetnje propadanju zbirki, te procijeniti stanje fonda kako bi se dobio sveobuhvatni uvid u trenutne okolnosti smještaja građe te predvidjeli mogući rizici i time pomoglo ustanovi u razvoju plana zaštite. Ispitivanja stanja fonda mogu biti vrlo jednostavna ili vrlo složena. Mogu se provoditi pojedinačno opisujući jedinicu po jedinicu građe, ali se učinkovitijim pokazuje metoda uzimanja reprezentativnih uzoraka. Metodologija prikupljanja podataka treba biti organizirana tako da se brzo i učinkovito dođe do informacija čijom će se obradom steći uvid u opće stanje fonda, vrste materijala knjižnične građe te glavne uzročnike oštećenja.⁴⁹ Ti su podaci temeljno polazište usmjeravanju aktivnosti u upravljanju i organizaciji zaštite, a svoju punu važnost dobivaju upravo u interpretaciji i implementaciji. K. Brown ističe tri glavne metode procjene, odnosno metode u proučavanju problema propadanja zbirki. To su opća procjena zaštite, ispitivanje stanja zbirke i ispitivanje pojedinačnih

⁴⁸ Wellheiser, J. ; J. Scott. An ounce of prevention : integrated disaster planning for archives, libraries and record centers. Lanham, Maryland : Scarecrow Press and Canadian Archives Foundation, 2002, str. 4. Citirano prema Disaster management for libraries and archives / ed. by G. Matthews and J. Feather. Aldershot : Ashgate, 2003.

⁴⁹ Usp. Hasenay, Damir; Krtalić, Maja. Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe. Nav. dj. Str. 212.

jedinica građe.⁵⁰ Problematika ispitivanja stanja fonda te načini kako to provesti dobro su zastupljeni u literaturi o zaštiti.⁵¹

Važno je naglasiti da materijalno-operativni vid upravljanja zaštitom podrazumijeva implementaciju organizacije aktivnosti zaštite prateći strateški zacrtane ciljeve. Jasna podjela odgovornosti te vrednovanje rezultata nužni su za njegov uspjeh.

3. 5. Kulturološko-društvektvid

Iako je logično i razumljivo da je bit zaštite očuvanje građe kao dijela kulturnog i društvenog identiteta i povijesti za buduće korištenje, i ovakvi vidovi treba pobliže razmotriti. On se očituje u ulozi koju knjižnica ima u društvu, u kontekstu svrhe prikupljanja i čuvanja građe i davanja na korištenje, ali isto tako i u kontekstu stvaranja novih usluga ili usluga s dodanom vrijednosti kao doprinos društvenom razvoju. T. Aparac ističe kako je knjižničarstvo⁵² uronjeno u kulturu i ovisno o njoj s obzirom na svoju vlastitu genezu. Unutar koncepta kulture, dakako kulture pisanih zapisa, razvija se međuovisnost knjižničarstva i društvene zajednice u kojoj i za koju se postavljaju njegove raznolike službe

⁵⁰ Usp. Brown, K. Use of general preservation assessments : process // *Library Resources & Technical Services* 49, 2(2005), 90 i 91.

⁵¹ Usp. Cunha, Georges. What an institution can do to survey its conservation needs. New York : Resources and Technical Services Section, New York Library Association, 1979.; Dalley, Jane. The conservation assesment guide for archives. Ottawa : Canadian Council of Archives, 1995.; Eden, Paul; Nancy Bell; Naomi Dungworth. A model for assessing preservation need in libraries. London : British Library, Research and Innovation Centre, 1998.; Eden, Paul; Nancy, Bell; Naomy, Dungworth; Graham Matthews. Developing a method for assessing preservation needs in libraries. // *Library Management* 20, 1(1999), 27-34.; Walker, Allison. Preservation assessment survey : an interdisciplinary approach. // *Liber Quarterly*, 13(2003), 273-280. ; Patkus, Beth. Assessing preservation needs : a self-survey guide [citirano: 2010-10-22]. Andover, Ma: Northeast Document Conservation Center, 2003. Dostupno na: <http://www.nedcc.org/resources/downloads/apnssg.pdf>; Starmer, Mary Ellen; Dea Miller Rice. Surveying the stacks : collecting data and analyzing results with SPSS. // *Library Resources and Technical Services* 48, 4(2004), 263-273.; Rhys,-Lewis, Jonathan. Survey of preservation needs in the North West of England. // *NPO Journal*, July 2005.; Konsa, Kurmo. Condition survey for the Estonian national preservation policy. // *Restaurator* 28, 4(2007), 239-255.; Walker, Allison. Statistical tools for the evaluation of preservation need. // World library and information congress: 75th IFLA general conference and council, 2009, Milan, Italy [citirano: 2010-04-10]. Dostupno na: <http://www.ifla.org/annual-conference/ifla75/index.htm>

i usluga.”⁵² Informacijske ustanove po svojoj se biti smatraju kulturnim ustanovama i obično su srce kulture i društvenih događanja određene sredine. Da bi se spoznala uloga koju knjižnica ima u društvu, potrebno je prvo odrediti društveni kontekst u kojem ustanova djeluje, njene obveze i epovlastice. Ovo je lakše sagledati ukoliko postoji poslanje ustanove. Potrebno je da i samoj knjižnici bude jasno u čemu je njena vrijednost i doprinos, te leži li njena ‘snaga’ u uslugama, zbirkama, osoblju ili nečemu drugom. Isto je tako potrebno odrediti kakav je suodnos knjižnice i ostalih kulturnih i društvenih ustanova u nekoj sredini, regiji, ili šire, u nacionalnom kontekstu. Knjižnice imaju često unaprijed definiranu ulogu, statičnu, ali stabilnu. To može biti i njihova prednost i nedostatak. Podrazumijevajuća društvena pretpostavka da je knjižnica nezaobilazna kulturna ustanova olakšava knjižnicama djelovanje jer ne moraju dokazivati svoju svrhu i boriti se za opstanak u onom temeljnom smislu riječi.

Kulturološko-društvena vrijednost zaštite očituje se u stvaranju novih usluga i usluga s dodanom vrijednosti koje pridonose društvenom i kulturnom razvoju. Tu je osobito došao do izražaja utjecaj digitalne tehnologije na zaštitu i prezentaciju knjižničnih zbirki. Mnogo jedinica građe je preformatiranjem u digitalni oblik i postavljanjem u online okruženao izišlo na svjetlost dana. Umjesto “nevidljivog” ulaganja velikih sredstava u dobre i primjerene prostore zahtijevaju poučavanje te dugotrajne postupke konzervacije i restauracije, knjižnice su dobile u ruke sredstvo koje im omogućuje da gotovo trenutačno pokažu kakve sve vrijednosti imaju u svojim zbirkama, što mogu ponuditi te uz to opravdati svoju odgovornost za zaštitu. Zaštita građe time postaje neodvojiva od pristupa i prezentacije. To svakako treba iskoristiti, no isto tako treba znati da učinkovita i sveobuhvatna zaštita građe djeluje tek kao cjeloviti sustav i da jedan postupak ne smije ići na štetu drugoga. Prezentacija neke digitalne zbirke može biti dobar način da se skrene pažnja društva na problem i potrebu zaštite izvornika, problem neprikladnih uvjeta prostora i zgrade, a može biti prigoda da se preispitaju poslanje i ciljevi knjižnice.

Raspravljajući o vrijednosti⁵³ i već ranije spomenutom paradoksu zaštite,⁵⁴ i Smith i Cloonan smatraju da te vrijednosti proizlaze iz društvenog i kulturološkog konteksta. Vrijednost zaštite proizlazi iz društvenog poimanja vrijednosti kulture i baštine općenito te je stoga tu ulogu knjižnica potrebno

⁵² Aparac-Gazivoda, Tatjana. Teorijske osnove knjižnične znanosti. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1993. Str. 162.

⁵³ Usp. Smith, Abby. Nav. dj.

⁵⁴ Usp. Cloonan, Michele. Nav. dj.

neprestano naglašavati i prikazivati, posebno se odmičući od deklarativne vrijednosti i ilustrirajući ju na konkretnim primjerima. Paradoks zaštite proizlazi upravo iz jaza između potrebe za očuvanjem baštine za budućnost i potrebe njenog konzumiranja u sadašnjosti. Tehnološki i informacijsno usmjereno društvo je i sadašnji i budući korisnik te stoga treba iskoristiti sve prednosti koje ono nudi. M. Gorman raspravlja o ulozi knjižnica u pristupu i zaštiti kulturne baštine, posebno u odnosu na druge kulturne ustanove.⁵⁵ J. Feather pak navodi kako je specifičnost pisane baštine u tome da se može koristiti bez posrednika koji bi interpretirali njenu vrijednost i značenje, no kako knjižnice i arhivi trebaju slijediti primjer muzeja koji su izložili i interpretirali svoje sadržaje i uložili velike napore da dopru do vrlo široke publike. Ističe kako je dužnost očuvanja pisane baštine temeljna, no dužnost interpretiranja treba predstavljati konačni cilj.⁵⁶

4. Zaključak

U ovom su radu razrađene teorijske pretpostavke upravljanja zaštitom pisane baštine u knjižnicama i srodnim ustanovama, osobito arhivima. Može se zaključiti da je problematika upravljanja zaštitom pisane baštine teorijski vrlo detaljno razrađena i zastupljena u znanstvenoj i stručnoj literaturi, a cilj je ove sadržajne analize bio podastrijeti pregled teorijskih ishodišta za pravilno razumijevanje ove problematike. Unatoč brojnosti obrađene literature, uočava se svojevrсна nesustavnost u pristupu ovoj problematici. Valja prije svega istaknuti da se većina literaturnih jedinica bavi pojedinačnima vidovima upravljanja zaštitom pisane baštine, a malo ih sagledava ukupan kontekst. U hrvatskoj znanstvenoj i stručnoj literaturi, o ovoj se problematici gotovo i nije pisalo. Za sustavan i sveobuhvatan pristup problematici zaštite nužno je razumijevanje i definiranje niza pojmova vezanih za zaštitu općenito, a posebno za upravljanje zaštitom. Stoga je u radu definirano i razrađeno pet temeljnih vidova upravljanja zaštitom: strateško-teorijski, ekonomsko-pravni, obrazovni, materijalno-operativni i kulturološko-društveni. Iako su spoznaje dobivene ovim radom prvenstveno važne i korisne pri promišljanju, planiranju i provedbi zaštite pisane baštine u knjižnicama, velik dio njih moguće je uz određene prilagodbe

⁵⁵ Usp. Gorman, M. The wrong path and the right path : the role of libraries in access to, and preservation of, cultural heritage. // *New Library World*, 108, 11/12(2007), 479-489.

⁵⁶ Feather, John. Managing the documentary heritage : issues for the present and the future. // *Preservation management for libraries, archives and museums* / ed. by G. E. Gorman and S. J. Shep. London : Facet Publishing, 2006. Str. 14.

primijeniti i na druge korpuse, ne samo pisane baštine, a također i na druge vrste baštinskih ustanova poput arhiva i muzeja. Teorijska polazišta iz ovog rada sagledana u cjelini predstavljaju primjerenu podlogu za daljnje znanstveno proučavanje problematike zaštite pisane baštine u njenim pojedinačnim dijelovima, ali uvijek imajući u vidu nužnu sveobuhvatnost i sustavnost.

LITERATURA

Aparac-Gazivoda, Tatjana. Teorijske osnove knjižnične znanosti. Zagreb : Filozofski fakultet, Zavod za informacijske studije Odsjeka za informacijske znanosti, 1993.

Australia's heritage collections. National conservation and preservation policy and strategy, 1998 [citirano: 2010-08-30]. Dostupno na: <http://www.collectionscouncil.com.au/LinkClick.aspx?link=NationalConservationStrategyandPolicy+Parts+1+to+4.pdf&tabid=72&mid=445>

Baker, Nicholson. Double fold : Libraries and the assault on paper. New York : Random House, 2001.

Beagrie, N.; N. Rettberg ; P. Williams. Digital preservation policy : a subject of no importance? // iPRES 2008 : The Fifth International Conference on Preservation of Digital Objects [citirano: 2010-12-02]. Dostupno na: http://www.bl.uk/ipres2008/presentations_day1/01_Beagrie.pdf

Calvi, Elise et al. The Preservation manager's guide to cost analysis. Chicago : American Library Association, 2006.

Cloonan, Michele. Global perspectives on preservation education. Munich : K. G. Saur, 1994.

Cloonan, Michele. Organizing preservation activities. Washington : Association of Research Libraries, 1993.

Cloonan, Michele. The paradox of preservation. // Library Trends 56, 1(2007), 133-149

Cloonan, Michelle. W(h)ither preservation? // Library Quarterly, April 2001, 231-242. Collections Care Task Force of the American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works. Requisite competencies for Conservation technicians and collection care specialists. Washington : American Institute for Conservation of Historic and Artistic Works, 2005.

Conway, P. Transformation of preservation principles. // Handbook for digital projects : a management tool for preservation and access / ed by Maxine K. Sitts. Andover,

Massachusetts : Northeast Document Conservation Center, 2000. Str. 22-27 [citirano: 2010-11-12]. Dostupno na: <http://www.nedcc.org/resources/digitalhandbook/dman.pdf>

Croft, Jean Ann. The preservation evolution : a review of preservation literature, 1999-2001. // *Library Resources and Technical Services* 47, 2(2003)

Cunha, Georges. What an institution can do to survey its conservation needs. New York : Resources and Technical Services Section, New York Library Association, 1979.

Čučković, Dana. Čuvanje i zaštita knjiga u knjižnicama. Zagreb : Kultura, 1956.

Dadić, Vera; Eleonora Sarić. Osnove zaštite bibliotečne građe. Zagreb : Hrvatsko bibliotekarsko društvo, 1973.

Dalley, Jane. The conservation assesment guide for archives. Ottawa : Canadian Council of Archives, 1995.

Darling, P. Creativity vs. Despair : the challenge of preservation management. // *Library Trends* 30(1981), 179-188.

Darling, Pamela. Preservation planning program : an assisted self-study manual for libraries. Chicago: Association of Research Libraries, 1996.

Disaster and after : the practicalities of information service in times of war and other catastrophes / ed. by Paul Sturges and Diana Rosenberg. London : Taylor Graham, 1999.

Drewes, Jeanne. A widening circle : preservation literature review, 1992. // *Library Resources and Technical Services* 37, 3(1993), 315-322.

Eden, Paul; John Feather. Preservation in libraries and archives in the UK : towards a national policy. // *Library Review*, 45 (1996), 33-40.

Eden, Paul; Nancy Bell; Naomi Dungworth. A model for assessing preservation need in libraries. London : British Library, Research and Innovation Centre, 1998.

Eden, Paul; Nancy, Bell; Naomy, Dungworth; Graham Matthews. Developing a method for assessing preservation needs in libraries. // *Library Management* 20, 1(1999), 34.;

Feather, John. National and international policies for preservation. // *International Library Review* 22, 4(1990), 315-327.

Feather, John. Preservation policies in European research libraries. // *LIBER Quarterly* 7(1997), 557-572.

Foot, M. Building blocks for a preservation policy. London : National Preservation Office, The British Library, 2001 [citirano: 2010-06-18]. Dostupno na: <http://www.bl.uk/npo/pdf/blocks.pdf>

Foot, Mirjam. Toward a national preservation policy for European Research Libraries. // *Liber Quarterly* 9(1999), 323-326 [citirano: 2010-12-22]. Dostupno na: <http://webdoc.gwdg.de/edoc/aw/liber/lq-3-99/lq-3-99-s323b326.pdf>

- Gorman, M. The wrong path and the right path : the role of libraries in access to, and preservation of, cultural heritage. // *New Library World*, 108, 1112(2007), 479-489.
- Gracy, Karen F.; Jean Ann Croft. Quo vadis, preservation education? A study of current trends and future needs in graduate programs. // *Library Resources and Technical Services* 50, 4(2006), 274-294.
- Hakli, Esko. Preservation policy : a challenging task both on a national and local level. // *Liber Quarterly* 12(2002), 333-343.
- Harris, Carolyn; Carol Mandel; Robert Wolven. A cost model for preservation : the Columbia University Libraries' approach. // *Library Resources and Technical Services* 35, 1(1991), 33-56.
- Harvey, Ross. Preservation in libraries : principles, strategies and practices for librarians. London : Bowker-Sauer, 1993.
- Hasenay, Damir; Maja Krtalić. Dostupnost i očuvanje informacija – što znači pouzdano i dugoročno? // 12. seminar Arhivi, knjižnice, muzeji : mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture : zbornik radova / uredila Sanjica Faletar Tanacković. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009. Str. 1-9.
- Hasenay, Damir; Maja Krtalić. Terminološki i metodološki aspekti u proučavanju zaštite stare knjižnične građe. // *Libellarium* 1, 2(2008), 203-220.
- IFLA-ina načela za skrb i rukovanje knjižničnom građom / sastavio i uredio Edward P. Adcock u suradnji s Marie-Theresom Varlamoff i Virginiom Kremp. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2003.
- Jones, Maralyn. More than ten years after : identity and direction in library preservation. // *Library Resources and Technical Services* 35, 3(1991), 294-306.
- Jordan, Sophia. A review of the preservation literature 1993-1998 : the coming of age. // *Library Resources and Technical Services* 44, 1(2000), 4-20.
- Konsa, Kurmo. Condition survey for the Estonian national preservation policy. // *Restaurator* 28, 4 (2007), 239-255.;
- Lancaster, F. W. The measurement and evaluation of library services. Washington : Information Resources Press, 1977.
- Lyall, Jan. National preservation programmes : „Such stuff as dreams are made on”. // *A reader in preservation and conservation* / compiled and edited by R. W. Manning and V. Kremp. Munchen : K. G. Saur, 2000. Str. 26-39.
- Managing preservation for libraries and archives : current practice and future developments / ed. by John Feather. London : Ashgate, 2004.
- Matthews, Graham. Disaster management : controlling the plan. // *Managing Information* 1, 7/8(1994), 24-27.
- Matthews, Graham. Disaster management : guidelines for library managers. // Howell, A.; H. Mansell; M. Roubos-Bennett. *Redefining disasters : a decade of counter-*

disaster planning. Sydney : Conservation Access, State Library of New South Wales, 1995.

Matthews, Graham. Preservation Training. // Handbook of library training practice and development, vol. 3. / ed by Alan Brine. Aldershot : Ashgate, 2009.

Matthews, Graham; Paul Eden. Disaster management in British libraries. Project report with guidelines for library managers. London : The British Library, 1996.

Matthews, Graham; Paul Eden. Disaster management training in libraries. // Library Review 45, 1(1996), 30-38.

Matthews, Graham; Stella Thebridge. Preservation management training and education : developing a sector-wide approach. // New Library World 102, 1170/1171(2001), 443-451.

Mušnjak, Tatjana. Četrdeset godina konzervacije i restauracije u Hrvatskom državnom arhivu. // Arhivski vjesnik 38(1995), 197-215.

National Preservation Office. A national preservation strategy for library and archive collections in the United Kingdom and Ireland : principles and prospects, 2001. Str. 2 [citirano: 2010-11-27]. Dostupno na: <http://www.bl.uk/blpac/pdf/national.pdf>

Ngulube, Patrick. Knowledge and skills : nexus between funding and preservation of documentary materials. // South African Preservation and conservation group Conference on preservation on a shoe-string, Kimberley, South Africa, 25-27 July 2006 [citirano: 2010-05-17]. Dostupno na: <http://www.sapcon.org.za/docs/conf06-p2.pdf>

Oakley, Rober L. Copyright and preservation : a serious problem in need of a thoughtful solution? // Commission on Preservation and Access Report. Washington : Commission on Preservation and Access, 1990.

Patkus, Beth. Assessing preservation needs : a self-survey guide [citirano: 2010-10-22]. Andover, Ma: Northeast Document Conservation Center, 2003. Dostupno na: <http://www.nedcc.org/resources/downloads/apnssg.pdf>;

Pilipović, Dubravka. 50 godina rada Središnjega laboratorija za konzervaciju i restauraciju Hrvatskoga državnog arhiva, Zagreb, 17. prosinca 2004. // Arhivski vjesnik 48(2005), 211-212.

Preservation : issues and planning / edited by Paul N. Banks and Roberta Pilette. Chicago, London : American Library Association, 2000.

Preservation management for libraries, archives and museums / ed. by G. E. Gorman and S. J. Shep. London : Facet Publishing, 2006.

Recollections Damage and Decay [citirano: 2010-03-12]. Dostupno na: <http://archive.amol.org.au/recollections/3/index.htm>

Rhys-Lewis, Jonathan. Survey of preservation needs in the North West of England. // NPO Journal, July 2005.

Smith, Abby. Valuing preservation. // Library Trends 56, 1(2007), 4-25

Starmer, Mary Ellen; Dea Miller Rice. Surveying the stacks : collecting data and analyzing results with SPSS. // *Library Resources and Technical Services* 48, 4(2004), 263-273.;

UNESCO Culture Section. The different types of cultural heritage, 2006 [citirano: 2010-11-20]. Dostupno na: <http://portal.unesco.org/culture/en/>

Walker, Allison. Preservation assessment survey : an interdisciplinary approach. // *Liber Quarterly*, 13 (2003), 273-280.

Walker, Allison. Statistical tools for the evaluation of preservation need. // *World library and information congress: 75th IFLA general conference and council, 2009, Milan, Italy* [citirano: 2010-04-10]. Dostupno na: <http://www.ifla.org/annual-conference/ifla75/index.htm>